

'Uzun 1990'lar' Boyunca Türkiye'de Rejim ve Hükümet Sistemi Tartışmaları

Güven Gürkan Öztan, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0001-6752-1191

E-Posta: guven.oztan@istanbul.edu.tr

Öz

Türkiye'de hükümet sistemi üzerine yapılan tartışmalar, geride bıraktığımız kırk yıllık süreçte siyasi gündemin önemli bir kısmını kapsayacak boyuta ulaşmıştır. Yürütme organının güçlendirilmesini hedefleyen 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanına parlamenter sistemin sınırlarını görece aşan yetki ve sorumluluklar yüklemesi sözü edilen tartışmanın alevlenmesinde birinci dereceden etkilidir. Neoliberal dönüşüm sürecinde baş gösteren çoklu krizler, sağ siyasette ve sermaye çevrelerinde hükümet sisteminin değiştirilmesi yönündeki talepleri tetiklemiştir. Milliyetçi-mukaddesatçı siyasi aktörler, genellikle başkanlık ya da yarı başkanlık sisteminin bayraktarlığını yaparken liberaller temkinli, sosyal demokratlar ise parlamenter sistemin güçlendirilmesinden yana tutum takınmıştır.

Bu çalışma, 'uzun 1990'lar' adını verdiğim dönemde hükümet sistemi üzerine yürütülen tartışmaları ele almayı hedeflemektedir. Bu çerçevede 'güçlü yürütme', 'istikrar' ve neoliberal dönüşüm kavramlarının birbirleriyle ilişkilendirilme biçimleri ile cumhurbaşkanının yetkileri, görev süresi ve seçim usulüne ilişkin siyasi aktörlerin ve sermaye çevrelerinin önerileri çalışmada birlikte incelenecektir. İlk önce cumhurbaşkanının politik sistemdeki rolünün ne olması gerektiğine dair tartışmanın tarihsel arka planı sunulacak akabinde 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığı ile ivme kazanan yeni hükümet sistemi arayışlarının hangi argümanlar ile gerekçelendirildiği irdelenecektir. ANAP'ın içerisinde başkanlık sisteminden yana olanlar ile olmayanlar arasındaki görüş farklılığının denk düştüğü ideolojik pozisyonlar da ihmal edilmeyecektir. Ayrıca Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, daha önce genel başkanlığını üstlendiği ANAP'ı dizayn etmeye çalışan ve fiili bir başkanlık sistemini zorlayan girişimlerine de dikkat çekilecektir. Daha sonra, Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde hem kendisinin ilave yetki talebi hem de DYP ve DTP örneğinde merkez sağ siyasi aktörlerin bu bahse ilişkin seçim beyannamelerine dahi yansıyan tutumları ele alınacaktır. Son bölümde ise 'uzun 1990'ların' bakiyesi üzerine bina edilen 2000'lere dair panoramik bir bakış sunulacaktır. Bu doğrultuda cumhurbaşkanını halkın seçmesini mümkün kılan 2007 referandumu sürecini ve 2010 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) hükümet sistemine yönelik anayasa değişikliği hazırlıklarını içeren kısa bir değerlendirme ile çalışma nihayete erecektir.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Cumhurbaşkanlığı, Güçlü Yürütme, Siyasal İstikrar, Kriz.

Debates on Political Regimes and Government Systems in Turkey's 'Long 1990s'

Abstract

Debates over Turkey's system of government have dominated a significant portion of the political agenda over the past four decades. A key factor fueling these discussions is the 1982 Constitution, which, by aiming to strengthen the executive branch, granted the president powers and responsibilities exceeding the boundaries of a parliamentary system. Additionally, crises arising during the neoliberal transformation process have amplified calls for systemic change, particularly from political conservatives and economic elites. Nationalist-conservative political actors have generally advocated for a presidential or semi-presidential system, while liberals have been cautious and social democrats have favored the strengthening of the parliamentary system.

This study examines the debates on Turkey's system of government during what is referred to as the 'long 1990s.' It explores the interplay between the concepts of a 'strong executive,' 'political stability,' and neoliberal transformation, alongside the proposals from political actors and capitalist elites regarding the president's powers, term length, and election process. The analysis begins with a historical overview of debates on the president's role within the political system, focusing on the momentum gained during Turgut Özal's presidential candidacy in the late 1980s. The analysis will also highlight Özal's efforts during his presidency to shape the ANAP, the party he had formerly chaired, and to advocate for a de facto presidential system. It then investigates Süleyman Demirel's push for expanded presidential powers and the positions of various right-wing political actors, as reflected in their election manifestos. The study concludes with a panoramic view of the systemic changes in the 2000s, rooted in the legacy of the 'long 1990s.' This includes an evaluation of the 2007 referendum that introduced direct presidential elections and the Justice and Development Party's constitutional amendment initiatives after 2010.

Keywords: Presidential Regime, Presidency of the Republic, Strong Executive Branch, Political Stability, Crisis.

Giriş

Cumhuriyetin bir asırlık tarihi zaman zaman yükselişe geçen, zaman zaman gündemden düşen hükümet sistemi tartışmalarıyla iç içe geçmiştir. Çok partili yaşamda sıkça işitilen 'güçlü yürütme' inşa etme arzusu, hükümet sistemi tartışmalarının genellikle odak noktasındadır ve bilhassa Türk sağındaki aktörler tarafından politik istikrar ile iktisadi kalkınma hedeflerinin bir gereği olarak sıklıkla kamuoyuna sunulmuştur. Bu bahiste

sağ siyasetin politik hafızasında kurucu bir yere sahip olan Demokrat Parti (DP) tecrübesinin çoğunlukçu bir yönetim tarzını kendi 'ideal demokrasi' tahayyülü ile eş tuttuğu, güçlü yürütmeyi de bunun alameti farikası olarak tescillediği not edilmelidir. Söz konusu siyasi tecrübenin 27 Mayıs askeri darbesiyle sona erdirilmesi ve ardından yapılan 1961 Anayasası'nın temel özellikleri, sağ siyasette etkileri uzun sürecek bir reaksiyona yol açmış ve sağın güçlü yürütme odaklı milli irade söylemini politik müktesebatının taşıyıcı kolunu yapmasına neden olmuştur.

1961 Anayasası'nın mimarları, 1950-1960 arasında yaşanan politik tartışmaların ve krizlerin anayasal düzeyde tanımlanması öngörülen denge ve denetleme mekanizmalarının noksanlığından kaynaklandığını varsaymış; erkler arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi tahkim edecek kurumsal yapıları bir daha benzer sorunların tekrarlanmaması amacıyla yeniden inşa etmiştir. Millet Meclisi ve Senato'dan oluşan iki kanatlı meclis formülü, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, yargı bağımsızlığının güvence altına alınması, çeşitli özerk kurumların tanımlanması gibi adımlar Meclis'te çoğunluğa sahip bir siyasi iktidarın toplumun geneli üzerinde "tahakküm kurmasını" engelleme çabasıyla ilintilidir (Özbudun, 2012: 8). 1961 Anayasası hakların sınırlandırılmasını zorlaştırırken bu çerçevede yürütmeyi de güçsüzleştirmiştir (Demirkent, 2017: 224). Bu tasarıma itiraz ve anayasada yürütme lehine tadilat yapma ısrarı ise Türk sağının politik stratejisinde hayati bir yer tutmuştur. Nitekim, bilhassa toplumsal hareketlerin yükselişe geçtiği 1960'lardan 1980'e kadar uzanan dönemde DP'nin mirasçısı Adalet Partisi (AP) olmak üzere Türk sağının başat aktörlerinin en sık gündeme getirdiği mesele, mezkûr tasarımın 'milli iradeyi' sakatladığı, 'anarşi peşinde koşanları' cesaretlendirdiği ve 'milli birlik ve beraberliği bozucu' eylemler karşısında hükümetlerin elini kolunu bağladığı iddiasıdır. Hal böyleyken kâh yürütmenin tasarrufları üzerindeki yargı denetimi kâh TRT ve üniversiteler gibi özerk kurumların faaliyetleri bilhassa sağ siyasetçiler tarafından birer şikâyet konusu haline getirilmiş, özerkliklerinin budanması talebi canlı tutulmuş ve adı geçen kurumlara yapılan atamalar politik mücadelenin temel alanlarından birine dönüştürülmüştür. Bu sürecin neticesi olarak şekillenen siyasi hafıza, ithal ikamecilikten neoliberal birikim rejimine geçişin ihtiyaçlarıyla da birleşerek, 1980'lerin siyasi ve hukuki zemininin yeniden inşasına yönelik hamlelerde birinci derecede tayin edici rol üstlenmiştir.

Neoliberal birikim rejimi ile otoriterleşme arasında kurulan ilişki ve karmaşık bağların devlet aygıtlarının yeniden yapılandırılma sürecinde aldığı görünüm ve formlar ilgili akademik literatürde geniş bir yer tutar. Kavramsal

düzeyde yürütülen tartışmalar ile olgusal örneklerle odaklanan çalışmalar birlikte düşünüldüğünde “otoriter devletçilik”, “neoliberal otoritaryanizm”, “otoriter neoliberalizm” ve “neoliberal popülizm” gibi kavram setlerinin Batı kapitalist ülkelerin yanı sıra Latin Amerika’dan Güneydoğu Asya’ya birçok coğrafyada yaşanan siyasi ve iktisadi değişimi incelemek için kullanıldığı görülür.¹ Neoliberalleşme sürecinde Türkiye örneğinin çeşitli boyutlarını da – AKP dönemi dahil olmak üzere - bu analitik çerçevenin içerisinde irdeleyen gelişkin bir literatür mevcuttur (Örneğin: Oğuz, 2012; Karahanoğulları ve Türk, 2018; Akça, 2018; Bekmen, 2018; Bedirhanoglu, 2019; Altınörs ve Akçay, 2022).

1980’ler, Türkiye için hem birikim rejimindeki belirgin bir dönüşüme hem de bu dönüşüme uygun siyasi ve hukuki tasarımın yapılandırılma aşamasına denk düşer. Karahanoğulları ve Türk’ün (2018: 413-414) Poulantzas’ın “otoriter devletçilik” kavramsallaştırmasına referansla ifade ettikleri üzere Türkiye örneğinde otoriter devletçilikle irtibatlı unsurların meydana çıkışı ile neoliberalizmin uygulanma sürecinin planlanması paralellik arz eder. Bu çerçevede neoliberalizmin Türkiye’deki kuruluş serüveninde askeri darbeye gelen “istisnai devlet” deneyiminin belirleyici nitelikte olduğu açıktır. Bu deneyim, neoliberal kapitalizme askeri müdahale ile geçen başka ülkelerdeki gibi askeri bürokrasinin yürütme erkinin güçlü bir unsuru olarak tanımlanmasını da içermiştir (Akça, 2018. 33). 1980 sonrasında Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmi ile daha yoğun ve karmaşık bir ilişki içerisine girmesi farklı sermaye kesimleri arasındaki gerilim ve çelişkileri de körüklemiştir.² Bahis konusu olan tansiyonun düşürülmesi ve sermaye kesimleri arasındaki çelişkinin -ortadan kaldırıl(a)masa da- idare edilmesi devlette yapısal bir değişimi ve reform iddiasını mecburi hale getirmiştir (Oğuz, 2012: 9-10). 12 Eylül darbesini takiben yaşanan anayasal gelişmeleri, tesis edilen “yeni normallik”³ ve 1990’larda sık aralıklarla alevlenen siyasi reform söylemi ile hükümet sistemi tartışmalarını düşünürken bu bağlam dikkate alınmalıdır.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası’nın ruhundan radikal bir farklılık gösterir (Tanör, 1994: 130-134). Esas amacı, acze düşürüldüğü iddia edilen devleti “onarmak” olan 1982 Anayasası’nın yapım aşamasına türdeş bir ulus tahayyülü ile ‘güçlü devlet’ ve ‘güvenli toplum’ temaları egemen olmuştur. Hal böyle olunca temel yurttaş haklarının sınırlandırıldığı, sınıf farklarının ve toplumsal kimliklerin reddedildiği bir metin ortaya çıkmıştır (Demirkent, 2017: 224-225). Erkler arasındaki dengede ağırlığı yürütme lehine takviye etme ve yürütmenin merkezileştirilmesi düşüncesi hem 1961 Anayasası’nın

neden olduğu ileri sürülen ‘sorunları’ giderme hem de (birikim rejimindeki değişime uygun olarak yeniden tanımlanan) ‘güçlü devlete’ ulaşmanın ön koşulu olarak telakki edilmiş görünmektedir. Öyle ki Kenan Evren, devlet başkanı sıfatı ile yaptığı yeni anayasayı tanıtım konuşmalarında 1961 Anayasası’nın yürütmeye gerekli gücü vermediğini eleştirel bir üslupla söylemekten geri durmamıştır (Özbudun, 2019: 61).

Neoliberal birikim rejimine geçişle devlet aygıtındaki dönüşümün birlikte yaşandığı konjonktürde devlet-sermaye ilişkilerini ve sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkileri idare etmeyi içeren temel düzenlemelerin mevcudiyeti dikkat çekicidir. Bunlardan ilki bilhassa seçim kanunu ve siyasi partiler kanunu marifetiyle politik alanın daraltılması iken, ikincisi yürütme organının iç hiyerarşisinin yeniden düzenlenmesi, üçüncüsü ise bahsedildiği üzere yürütmenin (askeri bürokrasinin rolü dahil) çeşitli mekanizmalarla takviyesidir (Oğuz, 2012: 10). 1982 Anayasası’na karakterini veren yürütmeyi yasama ve yargı karşısında güçlendirme çabasını hem Bakanlar Kurulu’nun kanun hükmünde kararname çıkararak Meclis’i baypas edebilmesinde hem de yürütmenin sorumsuz kanadı olan cumhurbaşkanlığı makamına hasredilen yetkilerde tespit etmek mümkündür.

Bülent Tanör (1994: 116) cumhurbaşkanına tanınan geniş yetkilerin parlamento aleyhine netice doğurduğunu; bir başka ifadeyle parlamentonun yetkilerinin azaltılması pahasına hayata geçirildiğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanının yetki ve görevlerini arttıran; ona anayasanın uygulanması, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışması gibi kritik bir vazife yükleyen ilgili anayasa maddeleri, darbenin lideri Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığı düşünülerek dizayn edilmiş gibidir (Kalaycıoğlu, 2005: 128). Murat Sevinç’in (2017: 52) ifade ettiği üzere “1982 Anayasası’nın ilk hali, parlamenter sistem geleneğini sürdürmekle birlikte, cumhurbaşkanının yetki ve görevlerinin çokluğu, sistem açısından yaşamsallığı ve gerek bekçilik görevi verilmesi gerekse o görevinin içeriğinin pek anlaşılmamış olması sonu gelmeyen tartışmalara yol [açacaktır]”. Bu çalışma mezkûr tartışmaları ‘uzun 1990’lar’ olarak adlandırdığım⁴ 1980’lerin ikinci yarısından 2000’lerin başına kadar olan süreçte ana akım siyaset üzerinde etkisi olan temel aktörlerin tutumlarına odaklanarak serimlemeyi hedeflemektedir. Sözü edilen zaman aralığında neoliberal dönüşüm sürecinin ürettiği çoklu siyasal ve ekonomik krizlerin⁵ iktidar bloğu içi saflaşmalara, politik aktörlerin arasındaki reel güç mücadelesine ve en genel manada siyaset – toplum – birey ilişkilerine nüfuz ettiği tespitinden hareketle, bu krizlerin rejim ve hükümet sistemi tartışmalarının seyrini büyük ölçüde belirlediği ve her

defasında yürütmenin tahkim edilmesi tezlerini gündeme getirdiği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede ‘güçlü yürütme’, ‘istikrar’, ‘demokratikleşme’ ve neoliberal dönüşüm kavramlarının birbirleriyle ilişkilendirilme biçimleri ile cumhurbaşkanının yetkileri, görev süresi ve seçim usulüne ilişkin siyasi aktörlerin ve sermaye çevrelerinin önerileri çalışmada birlikte ele alınacaktır. İlk önce cumhurbaşkanının sistemdeki rolünün ne olması gerektiğine dair tartışmanın tarihsel arka planı sunulacak akabinde 1980’lerin ikinci yarısından itibaren Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı adaylığı ile ivme kazanan, cumhurbaşkanı olarak icraatıyla yeni bir faza geçen hükümet sistemi arayışlarının hangi argümanlar ile gerekçelendirildiği ve hangi tepkilere neden olduğu irdelenecektir. Neoliberal hegemonyanın istikrarsızlığını aşıkâr kılan siyasi ve iktisadi gerilimlerin damgasını vurduğu 1990’larda teknokratik yönetim, güvenlik devleti aksında yaşanan gelişmelerin hükümet sistemi tartışmalarıyla beraber mütalaa edilmesinin gerekliliği vurgulanacak, Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde hem kendisinin ilave yetki talebi hem de siyasi aktörlerin cumhurbaşkanının sistemdeki rolüne ilişkin seçim beyannamelerine de yansıyan tutumları çalışmanın merkezinde kendisine yer bulacaktır. Son bölümde ise ‘uzun 1990’ların’ bakiyesi üzerine bina edilen 2000’lerin politik tartışmalarında iktidarın siyasi hamleleri neoliberal hegemonyanın yeniden tesisi çabaları ve yürütmenin güçlendirilmesi tezleri etrafında cumhurbaşkanının seçim usulünü değiştiren 2007 referandum sürecine değinmek suretiyle özetlenecektir. Siyasi iktidarın 2010 sonrasında hükümet sistemi tartışmalarını doğrudan kapsayan anayasa değişikliği girişimlerinin, yürütülen neoliberal popülist stratejinin gerilemesi ve iktidar bloku içindeki mücadelenin keskinleşmesiyle ivme kazandığı iddia edilecektir.

Arka Plan: Cumhurbaşkanına Biçilen Rol ve Sistem Tartışmalarının Kısa Tarihi

Hükümet sistemi tartışmaları, Türkiye tarihinin farklı dönemlerinde cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve yetkileri üzerine yürütülen tartışma ile iç içe geçmiştir. Örneğin 1924 Anayasası görüşmeleri esnasında en hararetli tartışmaların yapıldığı konulardan biri cumhurbaşkanına tanınması düşünülen yetkiler olmuştur. Kanuni Esasi Encümeni’nin cumhurbaşkanına Meclis’i feshetme yetkisi vermek istemesi Meclis’te büyük bir dirençle karşılanmıştı (Bayrak, 2014: 196-197). Meclis’in kendi yetkilerini koruma refleksi sergilediği bu süreçte Encümen’in cumhurbaşkanını Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı yetkisi ile donatma ve ona ‘güçleştirici veto’ yetkisi verme önerisi de reddedilmişti. Bunun yerine sulh döneminde Silahlı Kuvvetler’in Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti’ne [Genelkurmay

Başkanlığı], savaş döneminde ise İcra Vekilleri Heyeti'nin [Bakanlar Kurulu] teklifiyle cumhurbaşkanınca atanacak kimseye bırakılması kararlaştırılmış (Bayrak, 2014: 202) ve cumhurbaşkanına 'güçleştirici veto' yetkisi değil 'geciktirici' yetki tanınmıştı (Sevinç, 2017: 26-28). Cumhurbaşkanının görev ve sorumlulukları bu haliyle parlamenter sistemde öngörülen devlet başkanı rolüne uygundu. Saf parlamenter bir yapı kuran 1961 Anayasası da "devletin başı" olarak tanımladığı cumhurbaşkanının tarafsız ve siyaset üstü olmasını şart koşmuştu (Gönenç, 2008: 496). Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili işlemlerden dolayı sorumlu tutulamayacağı hükmü de parlamenter sistemin genel felsefesi içinde mütalaa edilmişti.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında rejim tartışmaları alevlendiğinde cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin hangi genişlikte tanımlanması gerektiği bir kez daha gündemi meşgul etmişti. Başkanlık sistemine yönelik çeşitli arayışlar, Danışma Meclisi başta olmak üzere çeşitli mahfillerde sağ aktörler tarafından 'güçlü yürütme' ve 'siyasal istikrar' hedefleri etrafında dillendirilmişti (Şahin, 2015: 60-61). Aynı günlerde entelektüel çevrelerde hem başkanlık sistemine geçiş önerilerine itiraz eden hem de cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmesinin doğurabileceği riskleri anlatan örneklerle rastlamak da mümkündü.⁶

1982 Anayasası hükümet sistemi olarak başkanlık sistemini değil parlamenter sistemi benimsemişti ancak cumhurbaşkanına parlamenter sistemin felsefesi ile telif edilmesi zor nitelikte geniş yetkiler (Anayasanın 104. maddesi) tanımıştı. Cumhurbaşkanı yemininin ve de yetkilerinin genişletildiğini, böylece cumhurbaşkanının "müdahale kapasitesi"nin artırıldığını vurgulayan Tanör'e göre Anayasa'da cumhurbaşkanına normal ve olağanüstü zamanlarda tanınan yetkiler onun "her yerde hazır ve nâzır bulunmasını mümkün hatta gerekli kılacak" nitelikteydi (1994: 120). Yürütme içinde siyasal bakımdan sorumsuz olan cumhurbaşkanının bu şekilde güçlendirilmiş olması 'iki başlı yürütme' tablosunu ortaya çıkardı (Uluşahin, 2011: 32). Bu durum, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren cumhurbaşkanının seçim usulü ve yetkileriyle ilgili tartışmalar ile hükümet sistemi değişikliği arayışlarını doğrudan etkileyen unsurlardan biri olmuştu. Misal cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini talep edenler, bu tercihlerini cumhurbaşkanına tanınan geniş yetkileri gerekçe göstererek savunacaktı.

Gerçekten de cumhurbaşkanının hangi usulle seçileceği salt teknik bir mesele olmaktan öte cumhurbaşkanına atfedilen tarafsızlık konumu,

sorumlulukları ve siyasal meşruiyeti ile ilgili bir konudur. Türkiye’de cumhurbaşkanının seçilme yöntemi hakkında cereyan eden tartışmalar 1980 sonrasında artmış olmakla birlikte söz konusu tartışmanın daha eskiye uzanan bir mazisi vardır. Örneğin cumhurbaşkanının parlamento tarafından mı yoksa halk tarafından mı seçilmesinin daha uygun olacağına ilişkin farklı fikirler 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecinde Temsilciler Meclisi’nde gündeme gelmiştir. Bir dizi tartışma neticesinde cumhurbaşkanının parlamento tarafından belirlenmesinde karar kılınmıştır. Bu kararın ardında cumhurbaşkanının icracı bir rol üstlenmemesi, aktif siyasete doğrudan müdahalede bulunmaması öte yandan sistemde denge işlevi görmesi beklentisinin ağır basması etkilidir. Pratiğe bakıldığında 1960-1980 arasında cumhurbaşkanlığı makamına oturan üç eski generalin (siyasi aktörlerle ilişki kurma biçimlerinde kimi farklılıklar olsa da) icracı bir pozisyonu zorlamadığı ve parlamenter sistemin sınırları içerisinde kaldığı söylenebilir.

1961 Anayasası, cumhurbaşkanının Meclis’te üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu tarafından seçilmesini, şayet ilk iki turda bu çoğunluk elde edilemez ise üçüncü turda salt çoğunluğun kâfi olduğunu hükme bağlamıştı. Salt çoğunluk sağlanana dek seçim sürecinin devam etme durumu, VI. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün görev süresinin tamamlandığı 1980 yılında altı ay boyunca cumhurbaşkanının belirlenememesi nedeniyle siyasi bir krize dönüşmüş ve bu kriz hem yüksek komuta kademesi hem de askeri müdahaleyi ‘kaçınılmaz’ bulanlar tarafından 12 Eylül darbesinin somut nedenleri arasında sayılmıştı. 1982 Anayasası hazırlanırken mezkûr olumsuz deneyimin cumhurbaşkanlığı seçim usulünün yeniden belirlenmesi aşamasında hesaba katıldığı gerçeği yadsınamaz. Danışma Meclisi’nde halk tarafından seçilen güçlü bir cumhurbaşkanını temenni edenler vardı. Fakat yetkileri genişletilmekle beraber parlamenter sistemin hudutlarında kalan ve parlamento tarafından seçilmesi öngörülen bir cumhurbaşkanı fikri ağır basmıştı. Bununla birlikte 12 Eylül öncesindeki cumhurbaşkanı belirleyememe durumunun tekrar etmemesi için yeni bir düzenleme yapılmış ve şayet dört tur neticesinde cumhurbaşkanı seçilemez ise TBMM seçimlerinin yenilenmesi hükme bağlanmıştı (Sevinç, 2017: 50). İlk haliyle 1982 Anayasası’na göre cumhurbaşkanı, yedi yıllık süre için yalnızca bir defalığına seçilecekti ve görev süresinin uzatılması mevzubahis değildi.

1980 sonrasında cumhurbaşkanının görev süresi ve (yeniden) seçimiyle ilgili ilk mülahazalar Kenan Evren’in görev süresinin dolmasına yaklaşık bir yıl varken su üstüne çıktı. Evren, Batı Almanya gezisine giderken *Die Welt* muhabirinin kendisine yeniden cumhurbaşkanı seçilme ihtimaline dair soru

sorması ve ardından cumhurbaşkanlığı makamından konuya dair açıklama yapılması bir nevi tartışmaların işaret fişeği olmuştu. Anayasa'nın 101. maddesine atıf yapan Cumhurbaşkanlığı Basın Müşaviri Ali Baransel, mevcut durumda Evren'in yeniden adaylığının söz konusu olmadığını, Anayasa'da bu durumu değiştirecek bir düzenlemenin ise ancak referandumla hayata geçirilebileceğini söylemişti. Baransel'in "takdir tümüyle Türk milletindedir" ifadesi, o günlerde Evren'in adaylığa kapıyı tamamen kapatmadığı biçimde yorumlandı (*Cumhuriyet*, 22.10.1988).

Cumhurbaşkanının görev süresi ve seçilme şekliyle ilgili anayasa değişikliği tartışmasının böylesine 'sürpriz' biçimde açılmasıyla birlikte siyasal aktörler yeniden konumlanma zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Muhalefetin sol kulvarında SHP lideri Erdal İnönü, ilkesel olarak sözü edilen türden anayasal değişikliklerin "kişilerin ihtiyaçları" için değil "toplumun ihtiyaçları" için yapılması gerektiğini ifade ederek zımnen olası bir süre uzatma girişimine kapıları kapamıştı. 6 Eylül 1987 referandumuyla aktif siyasete resmen dönen ve DYP'nin başına geçen Süleyman Demirel ise cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi fikrini ortaya attı. Ancak Demirel'in önerisi ABD örneğindeki gibi bir başkanlık sistemi değildi. Daha ziyade Fransa'daki yarı başkanlık sistemine benzeyen bir kompozisyon vardı zihninde. Nitekim DYP lideri başbakanlık makamının ortadan kaldırılmaması gerektiğini bilhassa vurgulama ihtiyacı hissetmişti (Arcayürek, 1988: 11). Bu bahiste gözlemlenen politik konumlanma, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığı ile başlayan ve 1990'ların sonuna kadar devam eden süreçte cumhurbaşkanlığı makamının merkezinde olduğu hükümet sistemi tartışmalarını takip etmek açısından önem arz etmekteydi.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Adaylığı ve Cumhurbaşkanlığı Döneminde Hükümet Sistemi Tartışmaları

1980'lerin sonlarına doğru hem iktidar-muhalefet ilişkileri bahsinde hem de neoliberal birikim stratejisi çerçevesinde önemli gelişmeler yaşanmıştı. İhracata yönelik sanayi temelli ekonomi modelinden vazgeçilmek zorunda kalınmış, etkileri 1990'lara yayılacak hızlı bir finansal serbestleşme süreci başlatılmıştı. 1989 Bahar Eylemleri başta olmak üzere kitlesel protestolarla moral bulan işçi sınıfı ise reel ücretlerde artış momentini elde etmişti, tarım üreticileri de gelir artış taleplerini yükseltmişti (Gültekin-Karakaş, 2009: 79). Aynı dönemde iktidar partisi ANAP yerel seçimlerle tescillenen bir gerileme sürecine girmiş, partideki iç tartışmalar canlanmış, muhalefet ise mevzi kazanmıştı (Öztaş, 2025: 120-125). Özal'ın cumhurbaşkanlığı makamını hedeflediği dönem işte böyle bir dönemdi.

Özal'ın başbakanlığı bir nevi yürütme gücünün kişiselleştirilmesi örneği olarak mütalaa edilebilirdi. Yürütmenin iç hiyerarşisindeki değişimle ekonomi yönetimine ilişkin önemli kararlar doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştı (Oğuz, 2012: 10; Akça 2018: 35; Bekmen, 2018: 74-75) ve bu alandaki tasarruflar Özal'ın siyasi propagandasının merkezi bir unsuruuydu. Özal başbakan olarak kendisinin başlattığını iddia ettiği “büyük dönüşümü/ transformasyonu” güçlü bir cumhurbaşkanı hüviyetiyle tamamlamak istediğini ima etmekteydi (Çağlayan-İçener, 2015: 317). Onun sözü edilen yönelimi başkanlık sistemi tartışmasını cumhurbaşkanlığı seçim sürecine içkin bir hale getirmişti. ANAP'ta aktif politik akımlar ve parti dışında olmakla birlikte ANAP'ın siyasi geleceği ile doğrudan ilgili sağ kadrolar bu yeni duruma göre mevzilenmişti. Örneğin ANAP'ın mukaddesatçı kanadının önde gelen isimlerinden Mehmet Keçeciler, tıpkı 1982 Anayasası'nın yapım aşamasında başkanlık sistemini savunanlar gibi başkanlığın tarihsel ve kültürel olarak Türkiye'ye daha uygun olduğuna dair iddialar ileri sürmüştü, ki bu iddialar ANAP'ın içinde dahi Keçeciler'e yönelik bazı tepkilere yol açmıştı.⁷ O tarihte ANAP'taki milliyetçi-mukaddesatçı kanadın başkanlık sistemine sıcak baktığını ve böylesi bir sistem değişikliğini kendi siyasi ajandalarını uygulamak için elverişli gördüğünü ileri sürmek mümkündür. Milliyetçi-mukaddesatçı vekillerin başkanlık sistemini meşru kılmak için öne sürdüğü kültüralist argümanlara, partideki liberal vekiller eleştirel bir üslupla cevap vermiştir. Bu tablonun hem ANAP içi dengelerle (partide hâkim güç olma çabası) hem de Türk sağındaki rekabetle ilgisi vardı.

Keçeciler ve milliyetçi-mukaddesatçı isimlerin başkanlık sistemi savunusu, takvimsel olarak Özal'ın bu hükümet sistemini partisinde ve seçmen tabanındatartıştırmakistemesiyle paralellik arz eder. Nitekim 1989 yılı TBMM eski başkanından muhalefet liderlerine, gazetecilerden akademisyenlere kadar birçok farklı ismin katılımıyla cumhurbaşkanı seçim usulü ve hükümet sistemi odaklı tartışmalarla geçmişti. Cumhurbaşkanının 'icracı' bir konumda olması gerektiğini savunanlar, bunu iktisadi ve siyasi istikrarın bir gereği olarak sunma çabasıındaydılar. Diğer yandan ANAP içinde yetkileri sınırlı ve tarafsız bir cumhurbaşkanının Türkiye'deki demokratik işleyiş için elzem olduğunu düşünenler de mevcuttu. Örneğin ANAP'ın liberal kanadında yer alan ve bir süre TBMM Başkanlığı görevini de yapmış olan Necmettin Karaduman'a göre Türkiye'nin “genç demokrasisinin” gelişebilmesi için cumhurbaşkanının sistemde denge unsuru olması zarurıydı. Başkanlık sisteminin Türkiye'ye uygun olmadığını iddia eden Karaduman, sistem üzerindeki tartışmanın demokratik tecrübenin arttığı sonraki bir döneme bırakılmasını önermekteydi (*Cumhuriyet*, 23.02.1989: 15).

Turgut Özal parlamenter sistemi ve yakın tarihe referansla muhtemel koalisyon hükümetlerini ‘ayak bağı’ olarak görüyordu. İstikrarla özdeşleştirdiği başkanlık sistemine geçiş önerisini, henüz cumhurbaşkanı adaylığı resmileşmemiş iken ABD örneğini çokça zikrederek ve ANAP’ın ‘çağ atlama’ sloganı ile destekleyerek açık bir biçimde savunmuştu. Bu önerisine, muhalefet partileri ve akademi dahil çok çeşitli çevrelerden eleştiriler geldiğini görünce taktiksel bir manevrayla tartışmanın merkezini cumhurbaşkanının seçim usulüne doğru kaydırmıştı. Özal’ın cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve fakat yetkilerinin büyük oranda aynı kalması önerisini dillendirmiş olmasını sözü edilen tepkilere bir yanıt olarak düşünmek olasıdır. Ancak 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ANAP oylarında yaşanan düşüş ve üç büyükşehir başta olmak üzere en önemli belediyelerin kaybedilmiş olması, söz konusu önerinin de rafa kalkmasına yol açmıştı. Hatta DYP’nin yerel seçimlerin hemen akabinde (nisan ayında) gündeme taşıdığı cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik anayasa değişikliği önerisine karşı ANAP ‘beklemede kalmayı’ tercih etmişti (Çağlayan-İçener, 2015: 318). Mevcut şartlar altında Özal için en uygulanabilir seçenek ANAP’ın Meclis’teki çoğunluğunun verdiği destekle Çankaya’ya çıkmaktı.

Özal ve çevresindeki kanaat teknisyenleri, geniş bir muhalefet yelpazesi tarafından öne sürülen ANAP iktidarının 12 Eylül’ün bir nevi uzantısı olduğu iddiasını etkisiz hale getirmek adına cumhurbaşkanlığı seçimini bir fırsat olarak görmüş, vurguyu “sivil cumhurbaşkanı” profiline yapmıştı. Buna göre müstakbel cumhurbaşkanının (1960-80 arasından farklı olarak) sivil olması ve seçim prosedürüne uyulması demokratik meşruiyet için yeterliydi. Meclis muhalefeti ise ANAP’ın 1989 yerel seçimlerinde görüldüğü üzere halk desteğini büyük oranda kaybettiğini, bu nedenle de ANAP genel başkanının cumhurbaşkanı olmasının hukuki açıdan olmasa da siyasal meşruiyet açısından sorunlu olduğunu ilân etmişti. Hal böyleyken ANAP’ın merkez sağdaki en büyük rakibi olan DYP, cumhurbaşkanını halkın seçmesi gerektiği savını yinelemenin yanı sıra 1989 bahar aylarında Özal’ın muhtemel cumhurbaşkanı adaylığını önlemek amacıyla mitinglere başlamıştı. Demirel, Özal adaylığını resmen açıkladığında da “Çek git” ve “Çankaya milletindir” sloganlarıyla bir kez daha mitingler organize etmiş ancak cumhurbaşkanlığı seçimini bir erken seçim sonrasına bırakırma hedefine ulaşamamıştı. Özal’ın cumhurbaşkanı adaylığı süreci devam ederken muhalefetin yanı sıra ANAP içinden de kimi siyasetçiler cumhurbaşkanının parlamenter sistemdeki yerini ve sınırlarını Özal’a anımsatmaya çalışmıştı.⁸ Tartışmalar henüz sönümlenmemişken 31 Ekim 1989’da Özal, muhalefet

partilerinin boykot ettiği TBMM'deki üçüncü tur oylama neticesinde 263 milletvekilinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçildi. Üstelik kendinden sonra ANAP'ın başına geçecek ismi de makamına oturur oturmaz tayin etmişti; başkanlık sistemine geçişte pürüz çıkarmayacağını düşündüğü Yıldırım Akbulut'u genel başkanlığa getirerek partisiz, tarafsız bir cumhurbaşkanı olmayacağını işaretini vermişti.

Özal'ın Çankaya'ya çıkışının hemen sonrasında da cumhurbaşkanının seçilme yöntemine ve yetkilerine dair mülahazalar, yeni anayasa hazırlama önerileri/anayasa değişikliği tartışmaları içerisinde kendini göstermeye devam etmişti. Zira Özal, başkanlık sistemini gündemde tutma konusunda ısrarcıydı ve I. Körfez Savaşı esnasında Meclis'i, Dışişleri bürokrasisini ve hatta Genelkurmay'ı baypas etmeye çalışarak fiilen tek karar alıcı olma konumunu zorlamıştı. Ekonomi, dış politika ve güvenlik alanlarında yetkiyi tamamen elinde tutma arayışındaki Özal, Karahanoğulları ve Türk'ün (2018: 416) ifadesiyle cumhurbaşkanlığını "merkezi bir karar organı" haline getirmeye çalışmıştı. Özal'ın cumhurbaşkanlığını icracı bir makama çevirme çabası ve ANAP'ı Çankaya Köşkü'nden yönetme arzusu hem ANAP'ta hem de muhalefet cenahında önceden dillendirilen endişelerin yersiz olmadığını kanıtlar nitelikteydi ve aynı çevrelerin Özal'a yeni eleştiriler yöneltmesine neden olmuştu. Eleştirilerin merkezinde bu uygulamalarla parlamenter sistemin özüne zarar verildiği, hükümetin etkisizleştirildiği ve anayasanın ihlal edildiği iddiaları yer almaktaydı.⁹ Özal'ı savunan dönemin Devlet Bakanı Keçeciler ise mevcut durumun cumhurbaşkanının kendisine tanınan yetkileri sonuna kadar kullanmasından ibaret olduğunu söyleyerek eleştirilere cevap vermişti. (*Cumhuriyet*, 16.12.1990: 5). Buna göre Özal, Kenan Evren için dizayn edilmiş ancak onun tarafından tümüyle kullanılmamış yetkileri cömertçe kullanmaktaydı.

ANAP hükümeti üzerinde demokratikleşme baskısının arttığı, muhalefetin vites yükselttiği politik konjonktürde Özal'ın başkanlık sistemi ısrarı, anayasanın kısmen ya da tümüyle değiştirilmesi önerilerinin yeni bir faza geçmesine yol açmıştı. Anayasa tartışması akademik ve politik çevrelerde 'sistem arayışları' başlığı ön plana çıkarılarak sürdürüldü. Örneğin 1990'nın son günlerinde Ankara Barosu'nun düzenlediği "Siyasal Rejim Konusunda Sistem Arayışları" adlı panelde 1982 Anayasası'nın mimarlarından Orhan Aldıkaçtı, Anayasa ile cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler verilmiş gibi bir izlenim yaratıldığını ancak sorunun anayasada değil uygulanmasında olduğunu savunmuştu. Panelde söz alan Prof. Dr. Bülent Daver, 1982 Anayasası ile parlamenter sistem dışında bir başka hükümet sistemine

geçilme hedefinin güdülmediğini fakat cumhurbaşkanının yetkilerinin artırıldığını söylemişti. Dava’ye göre “uzlaşma ve diyalogu öngören”, “insanı merkeze alan” yeni bir anayasa yapılmalıydı. Pankelde hükümet sistemi değışikliğıne dair öneri ise ANAP Milletvekili Reşit Ülker’den gelmişti. Yarı başkanlık sisteminin ‘çağın gereğı’ olduğunu ileri süren Ülker, bu iddiasını ‘hızlı karar alma zorunluluğı’ ile izah etmişti (*Cumhuriyet*, 22.12.1990: 4). Aynı günlerde Korkut Özal da farklı mecralarda benzer gerekçeleri zikrederek başkanlık sistemini savunmaktaydı. Hem Türkiye Yazarlar Birliğı hem de Birlik Vakfı’nda yaptığı konuşmalarda Korkut Özal, başkanlık sistemine geçişı kolaylaştıracak yeni bir seçim sisteminin yapılandırılmasını önermişti (Kazdağı, 1990: 24-25).

Hükümet sistemine dair en tartışmalı başlıklardan biri cumhurbaşkanının yetkileri ile seçilme yöntemi arasında bir ‘uyumsuzluk’ olduğu iddiasından neşet etmekteydi. Cumhurbaşkanının yetkileri ile seçilme yöntemi arasında uyumsuzluk tespiti yapanlara göre bu sorunu gidermenin iki yöntemi vardı: ya cumhurbaşkanının yetkileri daraltılacaktı ya da seçim yöntemi değıştirilecekti. En genel düzeyde Türk sağ siyasetinde cumhurbaşkanının yetkilerini azaltma çabasına rastlanmamaktaydı, üzerine konuşulan başlık daha ziyade seçim usulüydü. DYP’liler, 1989’da dillendirdikleri “cumhurbaşkanını halk seçsin” önerisini tekrarlarırken ANAP’lılar bu önerinin zaten başkanlık ya da yarı başkanlık sistemine işaret ettiğini söylemekten geri durmamıştı. Bu tartışma esnasında Gencay Şaylan’ın sorularına yanıt veren DYP’li Köksal Toptan ise hem hükümet sistemi değışikliğı talep etmediklerini ileri sürmüş hem de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğı tezini gerekçelendirmeye çalışmıştı:

Ben başkanlık sistemi önermedim. DYP kesinlikle buna karşıdır. Biz Türkiye şartlarında bunun doğru olacağına inanmıyoruz, bugünkü anayasada cumhurbaşkanına verilen yetkilerin fazla olduğunu biz de kabul ediyoruz. Sadece bugünkünden farklı olarak parlamentoyu daha kolaylıkla seçime götürebilme yetkisi verilmesinden yanayız. Bu, başkanlık ya da yarı başkanlık düzeni önermek anlamına gelmez. Şimdi bir taraftan 82 Anayasası’nın cumhurbaşkanına çok fazla yetki verdiğini söylüyoruz, diğerk taraftan cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine karşı çıkıyoruz. Bana göre bu bir çelişkidir. Eğer cumhurbaşkanı fazla olduğunu düşündüğümüz yetkiler kullanıyorsa halk tarafından seçilmesi daha doğru olur. (*Cumhuriyet*, 22.01.1990: 6)

Demirel ve DYP’lilerin cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin sıkça yinelenen önerisi, DSP lideri Ecevit’e göre DYP’yi müşkül durumda

bırakmaktaydı. Çünkü böylesi bir seçim usulünün kabul edilmesi durumunda başkanlık sistemine giden yol kendiliğinden açılmaktaydı. Başkanlık sistemine geçiş ya da cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için yapılacak bir referandumda toplumun bir hükümet sistemi değişimine vize vermeyeceğini iddia eden Ecevit, Özal'ın Çankaya'daki uygulamalarının ve Körfez Savaşı sırasında ortaya çıkan tablonun halka başkanlık sisteminin ne denli 'tehlikeler' barındırdığını gösterdiğini savunmuştu. Bu tehlike, yasama organının etkisizleşerek ülkede cumhurbaşkanının şahsında cisimleşen 'keyfi' ve 'kişisel' bir yönetimin oluşmasıydı (*Cumhuriyet*, 23.11.1990: 10).

Muhalefetin iki önemli gücü DYP ve SHP, Ecevit'in Özal'ı kastederek ifade ettiği 'keyfi' ve 'kişisel' yönetim tabirine katılmakla beraber kendi aralarında Özal'ın anayasa değişikliği teklifine karşı takınılacak tutum özelinde ayrılmışlardı. Demirel, hükümetin erken seçimi kabul etmesi halinde anayasa değişiklikleri konusunu müzakere edebileceklerini ifade ederken İnönü erken seçim istediklerini ancak bunun için siyasi pazarlığa girmeyeceklerini açıklamıştı. SHP, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerisine muhalefet etmeyi de sürdürmüştü. Buna mukabil Demirel "*SHP, cumhurbaşkanını halkın seçmesine karşı çıkması durumunda halkçıyız demek hakkını yitirir*" diyecekti (*Cumhuriyet*, 26.04.1991: 5). Muhalefet güçleri arasında cumhurbaşkanının yetkileri ve seçim usulü ile ilgili bu anlaşmazlık, hiçbir partinin tek başına hükümet kurma gücüne ulaşamadığı 1991 genel seçimleri sonrasında bir kez daha görünür hale gelecekti.

DYP ve SHP, 12 Eylül askeri darbesi ve ANAP'lı yıllar ile hesaplaşma vaadini öne çıkardıkları seçim kampanyasında Cumhurbaşkanı Özal'ı da hedef almışlar ve onu Çankaya Köşkü'nden indireceklerini duyurmuşlardı. 1991 genel seçimleri neticesinde ANAP'ın iktidar dönemi kapanıp yeni hükümetin kurulma süreci başladığında DYP lideri Süleyman Demirel bu doğrultuda bazı arayışlara da girmişti. Özal'ın yerine bir başka ismin cumhurbaşkanı yapılmasının konuşulduğu konjonktürde cumhurbaşkanının seçim usulüyle ilgili öneriler yeniden canlanmıştı. Seçimden birinci parti çıkan DYP, 'Çankaya sorununu' çözmek için iki seçeneikli bir plan hazırlayıp parlamentoda yer alan partilerle bunu müzakere etmeye başlamıştı. Seçeneklerden biri cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesiydi. İkinci seçenek ise cumhurbaşkanının parlamentoda üçte ikilik çoğunlukla seçilmesiydi. Hükümet ortağı SHP, ikinci seçeneğe taraftar olduğunu açıklamıştı. Demirel'in görüştüğü SHP lideri İnönü'ye göre Özal'ın cumhurbaşkanı olma serüveninde temel kusurlar mevcuttu ve bu kusurlar anayasada değişiklik yapılmasının elzem olduğunu göstermişti:

Birincisi, Özal'ın arkasında halk desteği olmaması. İkincisi de, 12 Eylül döneminin getirdiği anayasanın Cumhurbaşkanlığı kurumunu eşi olmayan bir gariplik olarak ortaya çıkartması. Cumhurbaşkanlığı kurumu bilinen siyasi sistemlerin hiçbirisine uymayan bir kurum. Parlamenter sistemde cumhurbaşkanının sorumluluğu yok. Sorumsuz bir insan olarak devlet yönetimine karışması yanlış. Tarafsız olması gerekir. Ama tarafsız olmazsa, buna karşı bir müeyyide konmuş değil. Cumhurbaşkanlığı kurumu bugün anayasada değiştirilmesi, düzeltilmesi gereken bir kurum halinde... Özal 'ben tarafsız olmam' dedi. Tarafsızlık yeminini çiğneyerek her gün taraflı davrandı. Türkiye'nin iç, dış ve ekonomi politikalarına müdahalelerde bulundu. (*Cumhuriyet*, 05.11.1991a: 5)

İnönü, yapılacak bir anayasa değişikliğinde hareket noktasının parlamenter sistem olması gerektiğini, cumhurbaşkanının yetkilerinin parlamenter sisteme uygun bir biçimde azaltılmasının zorunluluk arz ettiğini savunmuştu. SHP lideri, cumhurbaşkanının (Özal örneğindeki gibi) tarafsızlık yeminine uymadığı durumlarda nasıl bir yol izleneceğinin de anayasa ile belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştı. Böyle bir durumda SHP'nin önerisi Meclis'te üçte iki çoğunlukla cumhurbaşkanının görevden alınmasını mümkün kılan bir düzenlemenin yapılmasıydı. Ecevit de cumhurbaşkanının mevcut yetkilerinin parlamenter sistemin özülüyle bağdaşmadığını ve azaltılması gerektiğini kaydetmişti. Ancak Ecevit'e göre Demirel'in önerisinde cumhurbaşkanının yetkilerinin genişliği meselesine değinilmemişti ve bu temel bir noksandı. DSP lideri açık bir biçimde, mevcut yetkileriyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi durumunda Türkiye'nin "çok dengesiz bir başkanlık sistemine" savrulabileceğini deklare ediyordu (*Cumhuriyet*, 06.11.1991: 5). Parlamentoda cumhurbaşkanının seçilme usulünün değiştirilmesi önerisine gelindiğinde Ecevit aslen ve öncelikli olarak seçim kanununun ele alınması gerektiğini savunacaktı. Zira demokratik olmayan bir Meclis'ten seçilen cumhurbaşkanı kim olursa olsun demokratik meşruiyet açısından tartışmaya açık olacaktı (*Cumhuriyet*, 05.11.1991b: 5).

Demirel'in parlamentodaki siyasi parti liderleriyle 'Çankaya sorunu' üzerine konuşmasından kısa bir süre sonra DYP – SHP koalisyon hükümeti kuruldu. Demokratikleşme programını ortak payda olarak ilân eden iki partinin bu programı ve ANAP dönemiyle hesaplaşma iddiasını nasıl yerine getireceği meselesi koalisyon dengelerine bağlı olduğu kadar Cumhurbaşkanı Özal'la kurulacak ilişkiye de bağlıydı. Hükümet, Özal ile 'dengeli' bir ilişkinin ancak onun başkanlık sistemini fiilen uygulama alışkanlığından vazgeçmesiyle hayata geçirebileceğini duyurmuştu. Ancak Özal'ın hükümetin çeşitli tasarruflarının önüne set çekeceğine dair sinyaller çok geçmeden ortaya

çıkmişti, bu durum DYP ve SHP liderlerinin tepkisini tetiklemişti.¹⁰ Özal, hükümetten gelen kararnameleri kimi durumlarda uzun süre bekletip kimi durumlarda veto yetkisini cömert bir biçimde kullanınca hükümet Çankaya'yı baypas edecek yöntemler bulma çabasına girişmiş fakat sonrasında bu girişimlerin birçoğu yüksek yargıdan dönmüştü. Yürütme organının iki başlılığı, neoliberal birikim rejiminin yarattığı sorunlar büyüdükçe hâkim sermaye fraksiyonunun daha fazla gözüne batar hale gelmekteydi.

Muhalefetteki ANAP'ın başkanlık sistemi tartışmalarında yekpare bir tutum takındığını iddia etmek mümkün değildir. Özal'a yakın isimler, onun başkanlık sistemi arayışını ABD'yi örnek göstermek suretiyle desteklemeyi sürdürürken¹¹ ANAP yönetimi (içerisinde Özal'ın parti politikalarına müdahalesinden rahatsızlık duyanlar olmakla birlikte) bu konuda net tavır sergilemekten bir süre uzak durmuştu. Örneğin başbakanlık görevi boyunca Yıldırım Akbulut, siyasi aktörlerce hükümet sistemine ilişkin alternatifler dillendirilirken sessizliğini muhafaza etmişti. Akbulut sonrasında ANAP'ın genel başkanlığına gelen Mesut Yılmaz ise ancak Özal ile çeşitli konularda anlaşmazlığa düşünce başkanlık sistemine sıcak bakmadığını güçlü bir şekilde göstermişti. Yılmaz'a göre Özal'ın başkanlık sistemini sürekli gündemde tutması, ülkeye uygun, yeni bir hükümet sistemi bulma çabasından ziyade onun "kişiliğine uygun sistem arayışı"nın bir ürünüydü:

Türkiye'nin 50 yılı aşan bir parlamento tecrübesi var, üç askeri müdahaleye rağmen artık belli bir ölçüde kurumsallaşmış, gelenekleri oturmuş bir sistem sözkonusu. Ben bu sistemi oturtmaya, sürekli kılmaya yönelik çabaların gösterilmesi gerektiğine inanıyorum. 50 yılı aşan böyle bir birikimi reddedip yeni bir sistem arayışına girmenin üstelik de Amerika Birleşik Devletleri dışında hiçbir ülkede başarılı olmamış bir sistemi Türkiye'ye getirmenin maceracı bir yaklaşım olacağına inanıyorum. (*Cumhuriyet*, 08.10.1992: 4)

ANAP genel merkezinin başkanlık sistemine kapıları kapatması ve Özal'ın zorlamasıyla gidilen Olağanüstü Kongre'de Yılmaz'ın yeniden başarı elde etmesi üzerine Özal ile 'eski partisi' arasındaki siyasi bağ kopma noktasına gelmişti. "İkinci Büyük Değişim" adını taşıyan bir program hazırlatan Özal'ın cumhurbaşkanlığını bırakıp yeniden 'aktif' siyasete döneceğine ve başkanlık sistemini bu şekilde hayata geçirmek için çalışacağına dair haberler/sinyaller de sözü edilen kopmanın sonrasına denk düşmüştü. Özal ise her vesileyle başkanlık sistemini 'tartıştırmaya' çabasını (revaçtaki jeopolitik çıkarımlara göz kırpmak dahil) ilave argümanlar üreterek sürdürmüştü. Aslen cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemine denk düşen

Yeni Osmanlıcı tezlere (Çolak, 2006) sıklıkla başvuran ve Türkiye’yi hem “imparatorluk bakiyesi” hem de “Küçük Amerika” olarak betimleyen Özal, ülke içinde ve bölgede cereyan eden temel gerilimlerin ancak başkanlık sistemiyle yumuşatılabileceğini iddia etmekten vazgeçmedi. Ona göre “parlamento sistemleri etnik, bölgesel özellikler taşı[r]dı, başkanlık sistemi tek kişiyi seçtiğiniz için birleştirici[y]dı/r” (Cumhuriyet, 25.12.1992: 14). Siyasal meşruiyetin merkezini meclisten ‘başkana’ taşımayı arzulayan Özal, 1990’larda birer kriz odağı haline gelmekte olan laiklik meselesinde ve Kürt sorununun çözümüne dair arayışlarda başkanlık sistemini işaret ederek bürokrasiyi ve politik özneleri ikna etmeyi sonuna kadar denemişti.

Demirel’in Cumhurbaşkanlığı Döneminde Hükümet Sistemi Tartışması

Demirel: Sistemi ‘İyi’ İşletmek Adına Yetki Talebi

1990’lar, siyasal ve ekonomik gerilimleriyle 1980’li yıllarda kurulan neoliberal hegemonyanın istikrarsızlıkla malûl olduğunu ve egemen sınıflar için bunun bir tehdit şeklinde kodlandığını gözler önüne serdi (Akça, 2018). Yürütme ile yargı, koalisyon hükümetleri ile teknokratlar ve eski ile yeni bürokrasi arasındaki çatışma üstü kapatılmaz bir hal aldı (Oğuz, 2012: 10). 1990’larda ivme kazanan cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluğunun odağında olduğu hükümet sistemi tartışmalarını bahsi geçen türde bir istikrarsızlıkla birlikte düşünmek gerekir. Reel siyaset kulvarında Özal’ın ani ölümü sonrasında Türkiye kamuoyu bir kez daha cumhurbaşkanı seçimi gündemi ile meşgul olmak zorunda kaldı. Bu başlık altında ağırlıklı konuşulan konu, Özal’ın yerine kimin Çankaya Köşkü’ne çıkacağıydı¹², ki Süleyman Demirel’in aday olduğunu açıklaması ile sözü edilen başlık süratle kapanmış oldu. Aynı süreçte Özal deneyiminden ve bu deneyimin içini büyük ölçüde dolduran Çankaya-hükümet arasındaki gerilimden hareketle cumhurbaşkanının konumunu yeniden ele alma gerekliliğine dikkat çekme konusunda bazı girişimler de olmuştu. Dönemin CHP Genel Sekreteri olan Ertuğrul Günay’ın cumhurbaşkanı seçimi öncesinde cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluklarını düzenleyen Anayasa’nın 104. maddesinin değiştirilmesi önerisini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Günay, mezkûr anayasa maddesinin Kenan Evren düşünülerek formüle edildiğini, başkanlık sistemini arzulayan Özal’ın bu maddeye dokunmadığını ifade ettikten sonra şayet 104. madde aynen muhafaza edilirse cumhurbaşkanı kim olursa olsun yetki tartışmasının sönümlenmeyeceğini savunmuştu. Ayrıca TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk’un siyasi partilerle iletişime geçerek anayasa değişikliği için koşulların olgunlaştırmasını beklediklerini ifade etmişti (Cumhuriyet, 21.04.1993: 7). Ancak bu doğrultuda somut bir adım atılmadı ve cumhurbaşkanı seçimi 104. madde’ye dokunulmadan gerçekleşti; cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkin tartışma da ilerleyen yıllarda devam etti.

Demirel'in cumhurbaşkanlığına aday olduğu günlerde onun 'Özal'ın ayak izlerini takip ettiği' eleştirisi politik kulvarda sıklıkla yankılanmıştı. Burada kastedilen yalnızca başbakanlıktan cumhurbaşkanlığına giden yolun benzer şekilde kat edilmesi değildi, ilaveten Demirel'in Özal gibi 'eski partisini' dizayn etmeyi deneyeceği, cumhurbaşkanı hüviyetiyle icracı bir kıdemli politikacı kimliğini birleştirmek isteyeceği¹³ ve böylelikle hükümet sistemi tartışmasını alevlendireceği kaygısı göze çarpmaktaydı. Ancak Demirel, en azından cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Özal'dan farklı bir cumhurbaşkanı profili çizmiş, DYP'nin yönetim mekanizmalarını ve politikalarını açıkça belirleme girişiminde bulunmamıştır. İracı rol üstlenmek konusunda da Özal'a nazaran daha dolaylı bir yöntem tercih etmiştir. Sözü edilen farklılaşmanın kişisel özellikler kadar (cumhurbaşkanı seçim süreci ve sonrasına ait) politik koşulların özgülüğünden kaynaklanan nedenleri vardır.

Öncelikle Demirel, Özal'dan farklı olarak, cumhurbaşkanı adayı olduğunda tek başına iktidarda olan bir partinin genel başkanı değil bir koalisyon hükümetinin başbakanıydı. Her ne kadar koalisyon ortakları arasında demokratikleşme adımları konusunda perspektif farklılığı olsa da hükümetin devamı bahsinde bir kararlılık göze çarpmaktaydı ve cumhurbaşkanını tayin etme mesaisinin hükümetin insicamını bozması istenmiyordu. Nitekim Demirel'in cumhurbaşkanı olması halinde koalisyonun riske girebileceğine dair kaygılar yatışınca SHP -parti içinden ve dışından gelen kimi eleştirilere rağmen¹⁴ Demirel'in cumhurbaşkanlığını desteklemişti. Özal'ın yalnızca ANAP vekillerinin oylarıyla Çankaya'ya çıkmasının aksine Demirel'in aslen ikili koalisyonun iradesiyle ve fakat koalisyon dışından MHP'nin de desteğiyle cumhurbaşkanı olması onun selefine nazaran daha güçlü bir demokratik meşruiyete sahip olduğu iddiasına bir gerekçe sunmuştu. İlaveten, parlamentodaki muhalefetin, cumhurbaşkanı olduktan sonra Demirel'e dair bir meşruiyet tartışması yürütmeyeceğini peşinen deklare etmesi mezkûr iddiayı zımnen desteklemişti. Hal böyle olunca Demirel çeşitli vesilelerle yurttaşların rızası çerçevesinde bu makama seçildiğini söylemekten imtina etmedi; Çankaya'daki varlığını demokrasinin bir zaferi olarak sundu (Çağlayan-İçener, 2015: 324).

Özal, değinildiği üzere, ANAP'ın iktidardan düştüğü 1991'den vefatına kadar olan dönemde hükümetle yetki kavgası yürütmüştü. Demirel ise cumhurbaşkanlığının önemli bir kısmında eski partisinin koalisyon ortağı olduğu hükümetlerle mesai yaptı. Kendisinden sonra DYP'nin genel başkanı olan Tansu Çiller ile arasında bürokrasideki atamalar ve benzeri 'mekanik işlemlere' ilişkin bazı sorunlar yaşansa da Demirel partinin içine ve hükümete

Özal benzeri sistematik müdahalelerde bulunmadı.¹⁵ Böylece meşruiyetini “tarafsızlık” konumu üzerinden süreklileştirmeyi amaçladı ve bu tutumuyla bazı eski siyasi hasımlarının onayını kazanmayı başardı (Bora, 2023: 424-425). Fakat aynı Demirel fırsat doğdukça cumhurbaşkanlığı makamına dair bir kısmını daha önce dillendirdiği önerileri kamuoyu önünde açıkça tekrar etmekten geri de durmadı.

Demirel cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, şayet seçilirse anayasal sınırların dışına çıkmayacağını taahhüt etmişti. Bununla birlikte görevinin ilk senesinden itibaren kendisinin “cumhurbaşkanlığı bir protokol makamı değildir” minvalinde sözler sarf etmesi, hükümet sistemine dair tartışmanın sönümlenmeyeceğine dair bir işaret sayıldı. Demirel gördüğü aksaklıkları “görevi icabı” dile getirdiğini ileri sürüp anayasal yetkilerini aşmamaya özen gösterdiğini her defasında belirtme ihtiyacı duymuştu duymasına (Örneğin *Cumhuriyet*, 25.03.1994: 19) ancak rejimin “daha iyi işlemesi” için önerdiği maddeler arasında doğrudan cumhurbaşkanlığı makamı lehine yetki talepleri de vardı. TBMM’deki grupların (Demirel’in ifadesiyle seçilmiş heyetlerin) kendilerini yenilemedeki isteksizlikleri ya da yavaşlıkları Demirel’e göre parlamenter sistemde yaşanan sorunların ana kaynağıydı. Demirel Anayasa’da değişiklik yapılarak cumhurbaşkanının TBMM’yi feshetme ve seçimleri ivedilikle yenileme yetkisine ‘pürüzsüz’ bir biçimde sahip olması gerektiği tezini Çankaya’daki ikameti boyunca zaman zaman tekrarlayacaktı.¹⁶

Demirel, Gümrük Birliği ve Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) 8. maddesi’nde değişiklik yapılması gündemdeyken referandum tartışması başladı. Referanduma daha çok müracaat edilmesini savunan Demirel’e göre hem Avrupa Birliği hem de Gümrük Birliği başlıklarında referanduma gidilebilirdi hatta “eğer [TMK] 8. madde parlamentoda hırçın birtakım tartışmalara sebep olacak ise referandum müessesesi kullanılabilir” idi (*Cumhuriyet*, 12.05.1995). Demirel’in bu çıkışı, siyasi çevrelerde onun istediği yasa referanduma götürme yetkisi arzuladığı şeklinde yorumlandı; kimi anayasa hukukçuları ve politik aktörlerce eleştirildi, hatta ANAP lideri Yılmaz onun başkanlık sistemi istediğini ileri sürdü. Başkanlık sistemine dair iddialara karşı çıkan Demirel ise referandum konusunu cumhurbaşkanına seçim yenileme yetkisinin verilmesi talebine benzer bir argümantasyon (sistemin iyi işlemesi ve halkın demokratik rejime sahip çıkması) ile savundu.¹⁷

Demirel “devlet işlerinde devamlılığa” referansla cumhurbaşkanı ile hükümetin işbirliği içinde olması gerektiğini; kendisinin siyasi partilere eşit

mesafede ve fakat anayasada yazan devletin niteliklerinden yana taraf olduğunu tekrarladı. Demirel'in Çankaya'daki rolüne dair bu tasavvuru, H. Bahadır Türk'ün ifadesiyle kendisini "artık millettten ya da 'köylü, işçi, esnaf'tan çok devlet aklının ve devlet bekasının bir mütercimi" olarak kodlamasıyla ilintilidir (2018: 110). Ancak daha önce ifade edildiği gibi Demirel'i bahsedilen pozisyonda tutan temel etken şahsi bir tercihle tek başına açıklanamaz. Siyasal krizin yapısal öğelerinin belirgin bir hal aldığı ve neoliberal hegemonyaya itirazların görünür kılındığı 1990'larda Kürt sorunu ve laiklik başlıkları üzerinden otoriter devletçiliğin bir görünümü olarak nitelendirilebilecek güvenlik devleti anlayışının ve mekanizmalarının tahkim edilme çabaları, cumhurbaşkanının tutum ve söylemini büyük ölçüde belirlemiştir. Ekonomik krizler karşısında 5 Nisan Kararları ile somutlaşan teknokratik yönetim hamlelerini, yoğunlaşan askerî harekâtları, derin devlet operasyonlarını ve 28 Şubat sürecini içeren bir döneme girilmiştir.¹⁸ Örneğin 1993'te Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) PKK ile mücadelede strateji değişikliğine gitmesi (Balta-Paker, 2010) ile Demirel'in cumhurbaşkanlığı makamına çıkması arasında zamansal olarak bir çakışma söz konusudur. Cumhurbaşkanı Demirel'in ilk uygulamalarından birinin TSK'nın geniş çaplı operasyon başlatma kararını destekleme olması tesadüf değildir (bkz. *Cumhuriyet*, 26.05.1993: 4). TMK gibi güvenlik bürokrasisinin kendini 'taraf' gördüğü başlıklara dair hükümetin yaptığı yasal değişikliklerin onaylanması aşamasında Demirel'in öncelikli olarak TSK'nın komuta kademesinin fikrini alma eğiliminde olması ve bu tutumu, görevini ve makamını ciddiye almasının bir yansıması olarak sunması bir diğer dikkat çekici husustur.

1990'larda güvenlik bürokrasisinin üniter devlet vurgusu, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından aynı şekilde benimsenmiş ve Kürt sorununda siyasi çözüm tartışmalarında kırmızı çizgi olarak tekrarlanmıştır. Bu çerçevede başkanlık sistemi ile federatif yapıyı ilişkilendiren Özal dönemine ait tartışmaların siyasal bellekte halen canlı olduğu tahmin edilebilir. Başbakanlık makamına yeni oturan Çiller'in Bask modelinden bahsetmesi, Batılı çevrelerde Kürt sorununun benzer bir biçimde çözülebileceğine dair yorumlara rastlanması rejim savunusu ile üniter devlet vurgusunu kesiştirmiştir. Çiller'in sonra hızla vazgeçtiği Bask çıkışına karşı mevzilenen Demirel, Kürt sorununda çözümün üniter devlet ve "anayasal vatandaşlık" kavramının hudutları içinde kalarak konuşulmasını zaruri kılan resmi tutumun sözcülüğünü üstlenmiştir (Bora, 2023: 450-451).

'Kararlı Hükümet' Arayışları ve Hükümet Sistemi Tartışmaları

Demirel'in Çankaya'ya çıktığı günden 1995 genel seçimlerine kadar olan süreçte darbe şayialarının gölgesinde ülke çapında olağanüstü hâl düzenine

geçiş tekliflerinden teknokrat hükümeti önerilerine kadar doğrudan siyasal rejimi ilgilendiren bir dizi gelişme yaşandı (Karahanogulları ve Türk, 2018: 419). Daha çok hâkim sermaye çevreleri tarafından dile getirilen sıkı disiplin çağrılarının arka planında Kürt sorunu ve siyasal İslam'ın yükselişi ile özdeşleştirilen ve fakat neoliberal önlemlerin tavizsiz uygulanması hedefine yönelik konsolidasyon arayışları vardı. Bir başka ifadeyle hâkim sermaye çevreleri yürütmenin çok başlılığına son verecek 'kararlı hükümet' beklentisi içindeydi. Böyle bir atmosferde yapılan 24 Aralık 1995 genel seçimi çoklu krizlerin çözümüne uygun bir politik kompozisyon yaratmadığı gibi seçim sonrasında yaşananlar, cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluklarına ve hükümet sistemi alternatifleri üzerine mevcut tartışmanın yeniden alevlenmesine neden oldu. Seçim öncesinde siyasal istikrarın temin edilmesi için başkanlık sistemine geçişi savunan kimi siyasi öznelerle¹⁹, seçim sonrasında -Refah Partisi'nin (RP) sandıktan birinci parti olarak çıkmasıyla beraber- hem iş çevrelerinden hem de siyasi çevrelerden yeni isimler katıldı.

Seçim neticesinde hiçbir partinin tek başına hükümet kurma yeter sayısına ulaşamaması ve merkez sağın iki rakip gücü ANAP ve DYP'nin birbirlerinden az farkla RP'nin gerisinde kalması hükümeti oluşturma sürecinin zorlu geçeceğini göstermişti. TBMM'deki mevcut siyasi dağılımın siyasi istikrarı tesis edemeyeceğini düşünenlerin arasında istikrarla özdeşleştirdikleri koalisjonsuz bir yönetimin ancak seçim yasasında değişiklik ve başkanlık sistemine geçişle mümkün olabileceğini ileri sürenlere rastlanıyordu. Örneğin seçimden yalnızca birkaç gün sonra İzmir Ticaret Odası (İZTO) Yönetim Kurulu Başkanı Ekrem Demirtaş, bir geçici hükümetin kurulmasını, bu hükümetin seçim yasasında gereken değişiklikleri yapmasını ve akabinde 6 ay içinde yeniden seçime gidilmesini önermiş ve başkanlık sistemine geçişi dillendirmişti (*Cumhuriyet*, 26.12.1995: 9). Hükümet henüz kurulmamışken RP'nin sistemi tıkadığını ileri süren Çiller ise yalnızca orta vadede partilerin seçim ittifakını mümkün kılan bir değişikliğin yapılmasını önermekle kalmamış siyasi istikrar için uzun vadede başkanlık sistemine geçişe işaret etmişti:

Bugün Türkiye için en önemli proje siyasi istikrardır. Türkiye siyasi istikrarı sağladığı oranda her şeyi aşabilecek konumdadır... Türkiye orta ve uzun vadede ne istediğini bilmek durumundadır. Bu konuda uzlaşma durumundadır. Bize göre uzun vadede Türkiye siyasi istikrarı başkanlık sistemi ile bulabilir. Bunun için de anayasa değişikliği lazımdır. İki turlu başkanlık sistemine, uzun vadede -bu 5 yıl olur, 10 yıl olur- anayasa değişikliği yaparak Türkiye buraya gitmelidir. (*Cumhuriyet*, 18.01.1996: 4)

Askeri bürokrasi, hâkim sermaye çevreleri ve seküler siyasi özneler cephesinde RP’li bir koalisyon seçeneğini dışarıda bırakma çabasının net biçimde hissedildiği konjonktürde başkanlık sistemi tartışması sosyal demokratlar ve Demirel tarafından ‘zamansız’ bir tartışma olarak kodlanmıştı. Çiller’in açıklamalarına yönelik ilk tepkilerde sistem değişikliği konusunu sonraya bırakma tavsiyeleri dikkat çekmekteydi.²⁰ RP’siz bir hükümet vücuda getirme telkinlerinin neticesinde ANAP ve DYP, zoraki bir koalisyon hükümeti kurdu fakat hâkim sermaye çevreleri tarafından ‘istikrarsızlığa’ son vermesi ve neoliberal dönüşümü tamamlaması beklenen ANAYOL’un siyasi ömrü uzun sürmedi. Merkez sağ iki partinin başarısız koalisyon tecrübesi sonrasında RP’li hükümet seçeneği yeniden gündeme geldi ve DYP ile RP koalisyon kurma konusunda anlaştı. Refah-Yol olarak bilinen 54. Hükümet göreve geldikten kısa bir süre sonra da ‘sistem tartışması’ kaldığı yerden devam etti. Bu tartışmanın bir tarafında mevcut hükümetin devlet içi çekişmeleri sonlandırmak bir yana içinden çıkılmaz bir hale sokacağını düşünen hâkim sermaye çevreleri diğer tarafında da -RP’li bazı isimler dahil olmak- üzere kendi önlerindeki yapısal bariyerleri aşmak adına hükümet sistemi değişikliğine taraftar olduğunu gizlemeyen sağ siyasetçiler vardı.

1990’lardaki sivil toplum rüzgârını arkasına alan ve kendini bir sermaye örgütü olarak değil de demokratikleşme iddiasının taşıyıcı bir sivil toplum örgütü olarak lanse eden TUSİAD, hegemonya krizini aşmaya dönük siyasal reform arayışlarını siyasi öznelerle ve kamuoyu ile daha sık paylaşır hale gelmişti. TUSİAD için ‘demokratikleşme’, hâkim sermaye sınıfının lehine dünya kapitalizmiyle bütünleşmenin siyasi kulvardaki yapısal gerekliliklerini göden geçirmek demekti (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 61). Refah-Yol hükümetinin böylesi bir perspektiften uzak olduğunu düşündükleri için hükümet henüz üçüncü ayındayken erken seçim istediklerini açıkça ifade etmişlerdi. Bu çerçevede TUSİAD’ın Yüksek İstişare Konseyi toplantısında Yönetim Kurulu Başkanı Halis Komili, “güçlü iktidar modeli”ni mümkün kılacak yeni bir seçim yasası çıkarılmasını ve ardından seçime gidilmesini önermişti ve bu öneriyi Sakıp Sabancı ve Rahmi Koç da desteklemişti. Yaşar Holding’in kurucusu Selçuk Yaşar, Fransa’daki yarı-başkanlık sisteminin Türkiye için uygun olduğunu söyleyerek meselenin seçim yasası değişikliğini içermekle birlikte onu aşan bir boyutu olması gerektiğini ima etmişti (*Cumhuriyet*, 21.09.1996: 9). Ancak TUSİAD’ın Bülent Tanör’e hazırlattığı ve TBMM Başkanlığı’na sunduğu “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” adlı rapor, parlamenter sistemden yana bir hüviyete sahipti. Başkanlık sistemi önerilerine değinen Tanör, Türkiye’de başkanlık sisteminin uygulanmasının risklerini etraflıca anlatmış; bununla da yetinmemiş

cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin demokrasileri darbelere karşı daha dayanıklı kıldığı tezinin geçersiz olduğunu ifade etmişti. Üstelik Tanör'e göre cumhurbaşkanını halkın seçmesinin yürütme organını menfi manada 'iki başlı' hale getirme riski de yüksekti. Tanör raporda ileride uygun şartlar oluştuğunda 1961 Anayasası modelindeki cumhurbaşkanlığı statüsüne dönülmesini önermişti (TÜSİAD, 1997).

Sistem tartışmasının diğer tarafında sağ siyasi aktörler vardı. Refah-Yol icraatlarının çokça tartışıldığı günlerde "Türkiye'de Yönetimin Yeniden Yapılandırılması" başlıklı bir sempozyumda konuşan dönemin RP'li İstanbul Büyükşehir Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, "merkeziyetçilik" eleştirisi yaparken merkeziyetçilikten kurtulma ihtimalinin iki veçhesi olduğunu ileri sürmüştü. Erdoğan'a göre bunlardan biri yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve bu doğrultuda vali-belediye başkanlığı ikiliğine son verilmesi iken ikincisi hükümet sisteminin "revize edilmesi"ydi. Erdoğan revizyondan kastının başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemine geçiş olduğunu açıkça belirtmişti²¹ ve sonraki yıllarda da bu yönde fikir beyan etmeyi sürdürdü.

28 Şubat süreci bir yandan Refah-Yol hükümetinin sonunu getirirken bir yandan da ülkenin rejim krizine sürüklendiği tezinin görece geniş bir çevre tarafından paylaşılmasına zemin hazırladı. Bu krizin ancak sistem değişikliğiyle aşılabileceğini dillendiren özneler çoğaldı²² ve medya ile akademik çevrelerde başkanlık sistemi üzerine lehte ve aleyhte görüş bildirenler arttı.²³ 30 Haziran 1997'de bir restorasyon projesi olarak kurulan ANASOL-D hükümeti (55. Hükümet) kendisine hedef olarak Refah-Yol'un yarattığı ileri sürülen tahribatı gidermeyi koymuş ve 28 Şubat Kararları'nın uygulanmasına öncelik vermişti. Süregiden ekonomik sorunların yanı sıra mezkûr kararların hayata geçirilmesi esnasında oluşan politik problemler ve de parlamento kompozisyonundan doğan sorunlar restorasyon projesini zora sokmuş, politik mahfillerde erken seçim beklentisi iştilir olmuştu. Cumhurbaşkanı Demirel, bu yöndeki beklentilere cevap verircesine erken seçimin yeni bir Meclis kompozisyonu oluşturmanın ötesinde yeni bir hükümet için yeterli olmadığını ileri sürdü. Zira Demirel'e göre bilhassa 1995'ten sonra sistemin tıklandığına dair alametler aşikâr bir hal almıştı ve böylesi bir tıkanıklık hükümet sistemi değişikliği üzerine konuşmayı zaruri kılmaktaydı.²⁴ Demirel'in aslında başkanlık sistemini işaret ettiğini düşünen siyasi aktörler ona farklı tepkiler verdiler. CHP ve DSP örneğinde sosyal demokratlar bir kez daha başkanlık sistemine karşı olduklarını açıkladılar. ANAP net bir tutum takınmaktan kaçınırken RP Grup Başkanvekili Salih Kapusuz Demirel'in Özal'a başkanlık sistemiyle ilgili eleştirilerini hatırlatıp

soruyordu: “Şimdi kendisi padişah mı olmak istiyor?” (*Cumhuriyet*, 20.05.1998: 17). Bu süreçte her ne kadar Demirel hükümet sistemi değişikliği konusuna nokta koyduğunu söylese de cumhurbaşkanının seçim usulü ve yetkileri üzerine konuşmaya kalan görev süresi boyunca devam etti²⁵ ve bu tutumu nedeniyle zaman zaman basında kimi yazarların övgülerine mazhar oldu.²⁶

Hükümet sistemi değişikliği bahsini krizlerden çıkış yolu olarak gündeme taşıyan ana politik özneler DYP ve ondan kopanların kurduğu DTP’ydi. Çiller, Demirel’in önerdiğine benzer şekilde cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini ve cumhurbaşkanına Meclis’i feshetme yetkisi verilerek sistemin tıkanıdığı yerde cumhurbaşkanının ülkeyi genel seçime götürmesini içeren anayasa değişikliğini savunmuştu. Bu öneri paketinin bir yanında seçim yasasının değiştirilmesi de vardı. Seçim ittifaklarını, kontenjan ve tercih sistemini mümkün kılan yeni bir seçim yasası talep edilmişti (*Cumhuriyet*, 20.02.1998: 7). DYP 1999 seçimleri öncesinde bu önerilerini seçim beyannamesine taşıdı. 28 Şubat sürecinde iktidardan uzaklaştırılması serüvenine örtük atıfla anayasanın anti-demokratik yoruma açık niteliğinin altını çizen DYP yönetimi, seçim beyannamesinin başına ‘sivil bir anayasa’ yapılması hedefini koydu ve bu süreçte benimsenecek ilkeleri sıralarken “*Türkiye parlamenter demokrasi tecrübesinden ve üniter devlet anlayışından vazgeçmeden siyasi istikrar için başkanlık sisteminin bazı avantajlarından yararlanacaktır*” ifadesini kayda geçti (DYP, 1999: 2). Aynı metinde cumhurbaşkanının halk tarafından iki türlü seçimle belirlenmesini, 5 yıl görev yapmasını, uluslararası ilişkilerde geniş yetki kullanmasını ve kendisine Meclisi feshetme ve parlamento seçimlerini yenileme yetkisi verilmesini öngördükleri açıkça ifade edilmişti (DYP, 1999: 3, 6).

Hükümet sistemi değişikliği üzerinde duran diğer siyasal aktör Hüsametdin Cindoruk ve partisi olmuştu. Cindoruk açıkça yarı-başkanlık sistemini zikrettiğinde sosyal demokratlar kendisini sert bir biçimde eleştirirken Demirel “istikrar arayışı sürdükçe bu tür tartışmalar kaçınılmazdır” diyerek Cindoruk’a zımnen arka çıkmıştı (*Cumhuriyet*, 09.09.1998: 7). 1998’in son günlerinde politik çevrelerde cumhurbaşkanının seçilme usulünü ve yetkilerini değiştiren bir taslağın Demirel tarafından hazırlatıldığı iddiası -Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezi, medyada “başkanlık taslağı” olarak adlandırılan anayasa değişikliği önerisi ile cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir ilgisi olmadığını deklare edecekti- dolaşıma girdiğinde DTP böyle bir taslağa destek verebileceklerini duyurmuştu (*Cumhuriyet*, 30.12.1998: 5). Nitekim DTP’nin 1999 Seçim Bildirgesi’nde DYP’nin seçim

beyannamesinde cumhurbaşkanlığı makamına dair ileri sürülen öneriler hemen hemen aynı ifadelerle formüle edilmişti. (DTP, 1999: 12). Ancak seçim sonuçları her iki parti için de bu vaatlerini hayata geçirecekleri bir siyasi tablo oluşturmuyacaktı.

DSP ve MHP'nin yükselişinin damgasını vurduğu 1999 seçimleri sonrasında hükümet sistemi tartışmasından daha öncelikli bir mesele olarak Cumhurbaşkanı Demirel'in görev süresinin (Nisan 2000'de doluyordu) uzatılması başlığı ele alınmaya başladı. Ecevit, seçim öncesinde dile getirdiği 'uzatma' seçeneğini DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin kurulması sürecinde yeniledi. Ecevit'in önerisine sempatik bakmayan ama koalisyon hazırlığı yapılırken bunun pürüz olmasını istemeyen ANAP ve MHP ise teklifi 'zamanı geldiğinde' mütalaa etmekten yana olduğunu gösterdi (bkz. *Cumhuriyet*, 25.05.1999: 4). Cumhurbaşkanlığı seçiminin yaklaştığı günlerde Ecevit, ortaklarını cumhurbaşkanının görev süresini uzatacak bir formüle ikna etse de hükümet anayasa değişikliği için Meclis'te yeterli desteğe ulaşamadı. Sonrasında Ecevit tarafından eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer isminin önerilmesi ve kendisinin cumhurbaşkanı seçilmesiyle tartışma en azından bir süreliğine sönümlenmiş oldu. Zira Özal ve Demirel'den farklı olarak Sezer, görevi sürecinde benimsediği cumhurbaşkanı rolüyle sistemi Kalaycıoğlu'nun ifadesiyle parlamenter rejimin özelliklerine daha yakınlaştırmıştı (2005: 129).

Sonuç

1980'lerin sonundan itibaren Türkiye siyasetinin üzerinde başkanlık sistemi hayaleti gezmeye başladı. 1982 Anayasası hazırlanırken daha çok milliyetçi-mukaddesatçı aktörlerce dillendirilen ve gereken desteği bulamadığı için rafa kaldırılan başkanlık sistemi önerileri, daha sonra ANAP lideri Özal tarafından gündeme taşındı. Özal, başkanlık sistemini desteklemek için iki temel argümana başvurmuştu. İlk argüman, halihazırda cumhurbaşkanına anayasada tanınmış olan yetkilerin genişliğine atıfta bulunuyordu. Bu genişlikteki yetkiler Özal'a göre ancak halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı tarafından kullanılabilirdi. Cumhurbaşkanının seçilme yöntemi ve mevcut yetkileri arasında benzer bir perspektiften bağ kurma girişimi, (başkanlığı değil ama yarı-başkanlığı zımnen işaret eder şekilde) DYP'liler ve bilhassa Demirel tarafından da farklı zamanlarda tekrarlanacaktı. İkincisi ise yasama organının denetleme fonksiyonunu etkin bir biçimde gerçekleştirmesinin ancak başkanlık sistemiyle mümkün olabileceği argümanıydı. Burada keskin kuvvetler ayrılığı ilkesine ABD örneğinden hareketle atf yapılmaktaydı. Özal'ın başkanlık sistemine geçiş arayışları,

ANAP'taki liberallerden ziyade milliyetçi-mukaddesatçı vekillerin desteğini aldı. Cumhurbaşkanlığı döneminde Çankaya'yı icracı bir siyasi makama çevirme uğraşısı ise kimi zaman ANAP'tan ve özellikle de DYP dahil Meclis'te temsil edilen siyasi partilerden sert tepkiler gördü.

1990'ların başında, daha ziyade Özal'ın siyasi nüfuzunu kırmak amacıyla Demirel tarafından gündeme getirilen ve cumhurbaşkanının seçim usulü ve yetkilerininideğiştirmeyihedefleyengirişimlersonuçsuzkaldı.Çünküşözkonusu teşebbüsler pragmatizmle malûldü ve siyasi muhatapları ortak bir zeminde yan yana getirebilecek kapsamlı bir demokratikleşme perspektifinden yoksundu. Demirel'in başbakanlıktan cumhurbaşkanlığı makamına geçişi, Özal'dan farklı bir siyasi denklem neticesinde gerçekleşti ve selefinin aksine meşruiyet tartışması bu süreçte pek yaşanmadı. Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk yıllarında hükümet sistemi tartışmalarından uzak duran Demirel, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine dair önerisini zaman zaman dile getirmeye devam etti. Neoliberal hegemonyanın sarsıldığı, siyasal ve ekonomik krizlerle dolu 1994-1999 arasında ise sistemin tıklandığını ileri süren ve siyasal istikrar için sistem değişimi talep eden iktisadi ve siyasi aktörlerin tutumuna paralel olarak cumhurbaşkanına ilave yetkiler verilmesi gerektiğini tekrarlar oldu. Bahsi geçen dört yılın siyasi gelişmeleri (hükümet kurma ve sürdürme sorunları, yolsuzluklar, 28 Şubat vd.), 'güçlü yürütme ve istikrar için hükümet sistemi değişmeli' diyenlerin daha görünür hale gelmesine yol açtı. Ancak sistem değişikliğine dair bir mutabakat oluşmadı.

2001 krizi sonrasında neoliberal yeniden yapılandırma sürecine yön veren yeni bir teknokratik evre yaşandı. Bu ikinci evrenin (ilk 1994 krizi sonrası) başlangıcı DSP-MHP-ANAP koalisyonuna denk düşmekle beraber tamamlanma aşaması AKP iktidarında mümkün oldu. AKP iktidarının ilk yılları hem küresel sermayeyi hem de ulusal sermayeyi memnun edecek (özelleştirmeler, kamudan özel sektöre transferler, oluşturulan özerk denetleyici-düzenleyici kurumlar vb.) teknokratik adımların atıldığı yıllardı. Siyasal sisteme ilişkin tartışmalar ise daha ziyade "bürokratik vesayeti geriletme" ve sivilleşme söylemi üzerinden sürdürülmekteydi. 1990'larda başkanlık sistemi lehine görüş bildiren sağ öznelere bir kısmı AKP içinde kendisine yer bulmuştu. AKP'nin ilk iki döneminde Cemil Çiçek başta olmak üzere kimi AKP'li siyasetçiler başkanlık sisteminden yana olduklarını çeşitli vesilelerle dışa vurmuşlardı ancak 2010 öncesinde partinin böyle bir tartışmayı politik ajandasının merkezine oturttuğunu söylemek güçtü. Bununla birlikte iki önemli gelişmenin yürütmenin sistemdeki rolüne ilişkin iktidar merkezli yeni girişimlere dayanak teşkil ettiği iddia edilebilir.

Bunlardan biri küresel ölçekte sonuçlar doğuran 2008/09 krizidir; kriz, Türkiye’de iktidarın denetleyici ve düzenleyici kurulların özerkliğini tırpanlamasıyla başlayan ve yasama ile yargının etkisizleştirilmesi hedefini de güden bir süreci tetiklemişti. Diğerisi ise cumhurbaşkanlığı seçimidir. 2007’de cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan kriz, yine “vesayet tartışması” üzerinden hükümet sistemi konusunu dolaylı olarak gündeme getirmişti. Görev süresi dolan Sezer’in yerine Meclis’te çoğunluğu olan AKP’den bir ismin cumhurbaşkanı seçilmesine mâni olmak üzere çeşitli muhalif gruplar “Cumhuriyet mitingleri” adıyla eylemler düzenlemişti. Temel argümanları AKP’nin 2002 seçimlerinde %34,2’lik oy oranı elde etmesine rağmen Meclis’te bu oranın neredeyse iki katına yakın bir temsil gücü elde etmesiydi. Bu aritmetik, muhaliflere göre AKP’lilerce seçilecek bir cumhurbaşkanının meşruiyetine gölge düşürüyordu (Ataay, 2020: 263). 24 Nisan 2007 tarihinde yapılan AKP grup toplantısında Abdullah Gül cumhurbaşkanı adayı olarak ilân edildi. Akabinde Genelkurmay internet sitesine 27 Nisan’da konan bir bildiriyle laiklik karşıtı hareketlerin çoğaldığı ileri sürülerek AKP’li bir ismin cumhurbaşkanı adayı olarak belirlenmiş olması örtük biçimde hedef alındı. Sözü edilen bildiri hükümetle sivil ve askeri bürokrasi arasındaki gerilimin siyasi veçhesini oluşturdu; AKP hükümeti ise e-muhtıra olarak isimlendirilen bildiriye sert bir karşılık verdi. Gerilimin hukukî veçhesi Meclis’te cumhurbaşkanı seçilmesi esnasında uyulması gereken toplantı ve karar yeter sayılarına ilişkin tartışmadan doğdu. ‘367 krizi’ adıyla yakın tarihe geçen olay hükümetin erken seçim kararı almasına ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini düzenleyen bir anayasa değişikliğini ivedilikle hazırlamasına neden oldu.²⁷ 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinden sonra, 21 Ekim’de gerçekleştirilen referandumda % 58 oranında evet çıkmıştı. Bu değişiklikte birlikte Uluşahin’in ifadesiyle “çift meşruluğa dayanmayan iki başlı sistem yerini Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği bir çift meşruluk sistemine bırakmış[tı]” (2011: 34). Böylece farklı zamanlarda Demirel’in ve 1999 seçimi öncesinde DYP ve DTP’nin önerdiği seçim usulünü AKP hayata geçirmiş oldu.

Cumhurbaşkanının seçilmesi hususundaki değişiklik, hükümet sistemi tartışmalarını noktalamadı bilâkis hükümet içerisinde başkanlık sistemine geçişi arzulayanların seslerini yükseltmesine vesile oldu. Bunun en belirgin örneğini AKP’nin 2012 Kasım’ında Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na sunduğu metinde görmek mümkündür. AKP’nin başkanlık sistemine yönelik tutumu, bu sistemi savunan Burhan Kuzu’nun içinde bulunduğu bir komisyon tarafından AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın talimatıyla hazırlanan mezkûr anayasa değişikliği taslağında şekillenmişti. Taslak, öngörülen sistemde

tüm ağırlığı başkana vererek onu parlamento karşısında güçlü kılacak çeşitli düzenlemeleri barındırmıştı (bkz. Ataay, 2013). Bu haliyle ABD örneğinden ziyade Latin Amerika'daki başkanlık sistemi örneklerini çağrıştırmaktaydı ve o günlerde çok sayıda yazar ve akademisyenin eleştirisine konu olmuştu.

2013 sonrasında iç ve dış nedenlerin kesişmesi neticesinde, Akçay'ın neoliberal popülizmin gerileyişi olarak tanımladığı sürecin hızlanması ve egemen sınıf içi çatışmanın artması (2019: 62-63) hükümet sistemi tartışmalarını alevlendirdi. Hal böyleyken AKP'nin bahsi geçen taslakta savunduğu argümanların ve formüle ettiği maddelerin önemli bir kısmı, yine büyük bir kriz ve çatışma (15 Temmuz darbe girişimi) sonrasında, OHAL koşullarında yapılan ve hükümet sisteminin köklü bir biçimde değiştirilmesini düzenleyen anayasa değişikliği paketine ve bu paketin oylandığı 16 Nisan 2017 referandum sürecine yansımıştır. 1980'lerin başlangıcında neoliberal kurumsallaşma sürecine damgasını vuran 'güçlü devlet', 'homojen ulus' ve 'güvenlik' temaları, 1990'larda işitilen 'kararlı hükümet' arzusu ve meşruiyetini doğrudan halktan alan cumhurbaşkanı modeli 2010'ların siyasi diline uygun bir şekilde yeniden formüle edilmiş ve bu formülasyondan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çıkarılmıştır. Böylece siyasal meşruiyetin temeli parlamento merkezli olmaktan tamamen uzaklaşarak ulusun biricik temsilcisi olduğu varsayılan bir lidere doğru kaymıştır.

Sonnotlar

1- Literatürdeki örnekleri analitik bir bakışla sıralayan bir çalışma için bkz. Gallo (2022).

2- Sermaye fraksiyonları (özellikle 1990'larda belirginleşen üretken/ticari sermaye ile banka sermayesi) arasındaki gerilimin nedenleri üzerine bkz. Gültekin-Karakaş (2009).

3- Karahanoğulları ve Türk (2018: 413), yürütmenin yasama karşısındaki üstünlüğünü ve egemen kitle partisinin oluşumunu Poulantzas'a referansla "yeni normalliği" tanımlayan öğeler şeklinde ifade etmiştir.

4- 'Uzun 1990'lar' ifadesini, 1990'larla özdeşleşmiş üç temel gerilim alanının (Kürt sorunu, neoliberal birikim rejiminden kaynaklanan sorunlar ve laiklik meselesi) aslen 1980'lerin ikinci yarısında görünür hale geldiğine ve tetiklediği hegemonya krizinin 2002 sonrasındaki yeni hegemonya tesisi çabalarına kadar sürdüğüne işaret edecek biçimde kullanıyorum.

5- 'Uzun 1990'lar'da sistemin krizlerine ilişkin literatürde farklı adlandırmalarla karşılaşmak mümkündür. Meşruiyet krizi ifadesi genellikle Meclis siyaseti ile

yurttaş arasındaki bağın zayıflamasına ve yurttaşların karar alma süreçlerinden dışlanmasına referans verirken temsil krizi çeşitli kimliklerin bastırılması ve siyasi mecrada kendi taleplerini dillendirme konusunda sorunlar yaşamasiyla özetlenir. Yönetememe krizi adlandırması ise ‘kararlı hükümetlerin’ noksanlığına atıfta bulunur. Bkz. Ataay, 2002: 200. Dönemin siyasal krizlerinin Poulantzascı yorumu için ise bkz. Karahanoğulları ve Türk (2018).

6- Örneğin Taha Parla (2005: 36) şöyle yazmıştı: “Geçen yıl içinde bazı çevrelerde tedavüle çıkarılan bir başkanlık sistemi projesi, gerçek bir ihtiyaç olan etkin hükümet sağlama amacını sapırmış, parti-hükümetini ve onun ön koşulu olan yasama üstünlüğünü iade edecek öneriler yerine; yürütmenin zaten güçlü olan bürokratik kanadını daha da güçlendirmekten başka bir sonuç vermeyecek olan başkanlık sistemini zorlamaya başlamış idi. Oysa 1980’ler Türkiye’inde, cumhurbaşkanını geniş sorumluluklar ve olağanüstü yetkilerle donatmak, tek kelime ile, parti-hükümetine ve parlamenter meşruiyete nihai darbeyi vurmak olur. Başkanlık sistemi niteliği ve gebe olacağı başka ihtimaller itibariyle, Türkiye’nin partiler demokrasisi yönünde iyi kötü ne birikimi varsa, bunun yadsınması ve silinmesi olur. Kaldı ki temsili demokrasi teorisinde ve uygulamasında temel norm parlamenter sistemdir, ki yasamanın üstünlüğü, parti-hükümeti ve cumhurbaşkanının sorumsuzluğu ilkelerine dayanır.”

7- Bu tepkiler arasında en dikkat çekicilerinden biri ANAP’ın eski genel başkan yardımcılarında Doğanacan Akyürek’e aittir (*Cumhuriyet*, 14.02.1989: 9).

8- Örneğin Karaduman, Özal’ın adaylığı resmileştikten sonra ise bir kez daha basına konuşur ve parlamenter sisteminde cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu olmadığını, parti ve hükümet işlerine karışmaması gerektiğini hatırlatır (*Cumhuriyet*, 20.10.1989: 11).

9- ANAP’ta, Özal’ın cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP’a artık müdahale etmemesi gerektiğini söyleyenlerin başında genel başkanlığa adaylığını koyan Hasan Celal Güzel gelir (*Cumhuriyet*, 14.12.1989: 11). Güzel ilerleyen dönemde de Özal’ın bürokrasiye ve hükümete yön verme çabalarını eleştirir; bu eleştiriye dillendirirken de başkanlık sisteminin ABD’nin “özel şartlarının ürünü” olduğunu, Türkiye’ye uygun olmadığını ileri sürer (*Cumhuriyet*, 01.07.1990: 1). DYP lideri Demirel, Özal’ı cumhurbaşkanlığı ve başbakanlığı fiilen birleştirmekle itham ederken (Kahramankaptan, 1989: 21), DYP başkan yardımcısı Hüsametdin Cindoruk, Özal’ın fiilen anayasayı kaldırdığını ve Türkiye Cumhuriyeti’nin “meşrutiyet devletine” dönüştürüldüğünü iddia etmiştir (*Cumhuriyet*, 24.12.1990: 4).

10- Örneğin Demirel, niyetinin Cumhurbaşkanı Özal ile “pürüz çıkarmak” olmadığını fakat kendisinin de “Çankaya’nın memuru” olmayacağını söyler. İnönü ise Özal’ın anayasanın belirlediği çerçevede kalması ve icra sorumluluğu olan hükümete engel olmaması gerektiğini hatırlatır (*Cumhuriyet*, 04.01.1992: 1).

11- Örneğin Yusuf Bozkurt Özal, başkanlık sisteminin “reformist kararlar” alınmasını mümkün kılan bir sistem olduğunu ileri sürmüş ve ABD pratiği üzerinden sistemin güçlü bir denge ve fren mekanizması getirdiğini söylemiştir (*Cumhuriyet*, 11.10.1992: 5).

12- Bu bahiste muhalefetin bazı girişimleri olmuştur. Yılmaz ve ANAP’lılar, Hüsametdin Cindoruk’u cumhurbaşkanı adaylığına ikna etmeye çalışmışlardı ancak Demirel’in aday olacağını tahmin eden Cindoruk bu öneriyi kabul etmemişti. RP lideri Erbakan ise Erdal İnönü’ye içinde bizzati İnönü’nün de olduğu üç ismi aday olarak önermiş, İnönü ise aday olmayacağını söylemişti.

13- Örneğin Leyla Tavşanoğlu’nun sorularını yanıtlayan Ferruh Bozbeyli şöyle demişti: “Özal’a da cumhurbaşkanlığı yetkisi yetmedi, başbakanlık da, genel başkanlık yetkisi de kullanmak istedi. Ama Demirel de böyledir” (*Cumhuriyet*, 25.04.1993: 6).

14- Erdal İnönü ve SHP’nin Demirel’in cumhurbaşkanlığını destekleme kararına parti dışından en kuvvetli eleştiri CHP’den gelmişti (bkz. *Cumhuriyet*, 09.05.1993: 5).

15- Cumhurbaşkanı olur olmaz verdiği röportajlarda Özal’dan farklı tutum alacağını açıkça söylemişti (bkz. *Cumhuriyet*, 18.05.1993: 1, 15).

16- Demirel, anayasanın 104. maddesinde yer alan “TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek” ifadesinin yine anayasanın 116. maddesindeki kısıtlar nedeniyle kullanılamaz durumda olduğunu söyleyecek ve anayasa değişikliği talep edecekti (*Cumhuriyet*, 30.12.1994: 5).

17- Demirel şöyle demişti: “Cumhurbaşkanı Türkiye’de süs eşyası değildir. Anayasanın gereği var ya, ben başkanlık sistemi falan istemiyorum. Başkanlık sistemi olmadan, her şeyi birbirine karıştırmadan, uygarca, ahengi muhafaza ederek bu hakkı bana verir” (*Cumhuriyet*, 14.05.1995: 1).

18- Teknokratik yönetim, askeri muhtıra, derin devletin işlevsel kullanımı gibi başlıkları otoriter devletçiliğin görünümüleri olarak yorumlamak mümkündür (Karahanogulları ve Türk, 2018: 419-410).

19- Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde, genellikle sağ politik aktörler, hükümet sistemi alternatifleri üzerine demeçler vermeyi sürdürmüştü ve bu süreçte Özal döneminde dolaşımda olan argümanlar kimi zaman bizzat ANAP’lı isimler tarafından da dillendirilmişti. Örneğin ANAP’ın Grup Başkanvekili sıfatı ile konuşan Oltan Sungurlu, istikrarın sağlanması için başkanlık sistemini olumlu gördüğünü söylemişti. Sungurlu’ya göre başkanlık sistemi ile idare edilen ülkelerde iki ya da üç parti vardı ve siyasi istikrar temin ediliyordu (*Cumhuriyet*, 08.05.1994: 4).

20- Örneğin ANAP lideri Yılmaz ile görüşen ve RP'li koalisyondansa ANAYOL seçeneğini makul gördüğünü belirten CHP Genel Başkanı Baykal, “başkanlık sistemi konuşulabilir, seçim de konuşulur ama şu andaki mesele değil” demişti (*Cumhuriyet*, 19.01.1996: 4). Cumhurbaşkanı Demirel de başkanlık sistemi önerisinin yeni olmadığını ancak bunu tartışmanın bugünün meselesi olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmişti (*Cumhuriyet*, 21.01.1996: 4).

21- Aynı sempozyumda konuşan akademisyen Burhan Kuzu da cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi fikrinden yana olduğunu ve Türkiye için en ideal sistemin başkanlık sistemi olduğunu söylemişti (*Cumhuriyet*, 05.01.1997: 17).

22- Örneğin Türkiye İhracatçılar Meclisi Başkanı Okan Oğuz şöyle demişti: “Değişikliğin seçim sisteminde mi, yönetim biçiminde mi olması gerektiği, iki turlu seçim mi, başkanlık veya yarı başkanlık sistemi mi olacağı tartışılır. Ancak sistemin değişmesi gerekir” (*Cumhuriyet*, 17.06.1997: 7).

23- Köşe yazarlarının yanı sıra siyaset bilimciler ve kamu hukukçuları da başkanlık sistemi tartışmasına dahil oldu. Yıldızhan Yayla, Ersin Kalaycıoğlu ve Süheyl Batum genel olarak başkanlık sisteminin Türkiye’ye uygun olmadığını söylerken örneğin Murat Şeker kalkınma ve sosyal yaşamdaki istikrarın birlikte temini için başkanlık sisteminden başka alternatif görmediğini ifade etmişti (*Cumhuriyet*, 28.09.1997: 3).

24- Demirel gazetecilerin sorularına verdiği cevapta şöyle demişti: “Türkiye’de siyasi istikrarsızlık olayı vardır. İstikrarın çaresini bilen varsa söylesin. Ben diyorum ki siyaset parçalanmıştır. Siyaseti de müdahaleler parçalamıştır. Ortanın sağı da ortanın solu da kendi içinde ihtilaflıdır. O zaman bir seçim yaparsanız, bu seçim bir parlamento çıkarır, hükümeti çıkarmaz doğru mu? Ne arıyorsanız burada arayın... ülkede istikrarsızlık var... ‘gelin bunun çaresini bulalım’ demek gerekirken herkes bu ülkede çare göstereni neredeyse azarlama halinde. Başkanlık sistemi hiç kimseye lâzım değilse bana da lâzım değil” (*Cumhuriyet*, 19.05.1998: 17).

25- Demirel’in 1 Ekim 1999’da yaptığı yasama yılı açılışı konuşması bu bahiste çok net ifadeler içerir: “Cumhurbaşkanı, iki turlu seçimle, halk tarafından seçilmelidir. Bana göre yedi sene Cumhurbaşkanlığı uzundur ve cumhurbaşkanı beş sene için seçilmelidir; eğer Meclisiniz muvafık görürse, iki defa seçilebilmelidir; ama mutlaka halk tarafından seçilmelidir. Bunun birtakım mahzurları vardır; ama maksadınız eğer demokrasiyi güçlendirmekse, demokrasinin kurumlarına daha çok otorite kazandırmaksa, mutlaka halkın rızasına ve yetkisine cumhurbaşkanlığı makamını bırakmak lâzımdır”. Aynı konuşmada Demirel, cumhurbaşkanına parlamentoyu seçime götürme yetkisinin de verilmesi gerektiğini tekrarlamıştı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1999: 28).

26- Arcayürek (1998: 7) bu övgülerden bahsederken Rauf Tamer gibi sağ basında bilinen isimlerin Demirel’in şahsını değil ama sistemi tartışmayı bir gereklilik olarak formüle ettiklerini özellikle vurgulamıştı.

27- “367 krizi” ve akabinde hazırlanan ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini düzenleyen 5678 sayılı anayasa değişikliği kanunu için bkz. (Özbudun, 2019: 302-304).

Kaynakça

Akça İ (2018). 1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizminin Değişen Biçimleri. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası, İstanbul: İletişim Yayınları, 27-68.

Akçay Ü (2019). Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz. *Toplum ve Bilim*, 147, 46-70.

Altınörs G ve Akçay Ü (2022). Authoritarian Neoliberalism, Crisis and Consolidation: The Political Economy of Regime Change in Turkey. *Globalizations*, 19(7), 1029-1053.

Arcayürek C (1988). Olayların Ardındaki Gerçek. *Cumhuriyet*. 22 Ekim, 11.

Arcayürek C (1998). Neden Anlaşmasınlar? *Cumhuriyet*. 25 Haziran, 7.

Ataay F (2002). Türkiye’de Neoliberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi. *Praksis*, 5, 199-215.

Ataay F (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ‘Başkanlık Sistemi’ Önerisi Üzerine Değerlendirme. *Alternatif Politika*, 5(3), 268-294.

Ataay F (2020). 1789’dan Günümüze Türkiye Demokrasi Tarihi. Ankara: Nika Yayınevi.

Balta-Paker E (2010). Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası. İçinde: E Balta ve İ Akça (der), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 407-432.

Bayrak M B (2014). Meclis Tutanakları Üzerinden 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu Tartışmaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9 (21), 189-218.

Bedirhanoglu P (2019). Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 371-388.

Bekmen A (2018). Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası, İstanbul: İletişim Yayınları, 69-102.

Bora T (2023). *Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cumhuriyet (22/10/1988). Evren Aday Mı?. 1.

Cumhuriyet (14/02/1989). Keçeciler’e ‘Çağdışı’ Suçlaması. 9

Cumhuriyet (23/02/1989). Başkanlık Sistemi Olmaz. 15.

Cumhuriyet (20/10/1989). Özal Partiye Karışmasın. 11.

- Cumhuriyet* (14/12/1989). Güzel, Özal'a Bayrak Açtı. 11.
- Cumhuriyet* (22/01/1990). 82 Anayasası Değil, 82 Cumhuryasası. 6.
- Cumhuriyet* (01/07/1990). Hasan Celal Güzel: Özal, Hükümeti Gölgeyor. 1.
- Cumhuriyet* (23/10/1990). Başkanlık Sistemi Tehlikeli. 10.
- Cumhuriyet* (16/12/1990). Özal Yetkisini Kullanır. 5.
- Cumhuriyet* (24/12/1990). Meşrutiyet Devleti. 4.
- Cumhuriyet* (22/12/1990). Yarı Başkanlık Çağın Gereği. 4.
- Cumhuriyet* (26/04/1991). Cumhurbaşkanı Kim Seçecek?. 5.
- Cumhuriyet* (06/11/1991). Halk Seçerse Diktatör Çıkar, 5.
- Cumhuriyet* (05/11/1991a). İnönü'den Demirel'e Destek, 5.
- Cumhuriyet* (05/11/1991b). Ecevit: Öncelikli Sorunlar Var. 5.
- Cumhuriyet* (04/01/1992). Özal'ın Memuru Olmam. 1.
- Cumhuriyet* (08/10/1992). Yılmaz: Özal Kişiliğine Göre Sistem Arıyor. 4.
- Cumhuriyet* (11/10/1992). Başkanlık Sistemini TBMM'de Özalcı Milletvekilleri Savunuyor. 5.
- Cumhuriyet* (25/12/1992). Özal: Vergi Kaçırana 10 Yıl Hapis Cezası Verilsin. 14.
- Cumhuriyet* (21/04/1993). CHP: 'Önce Anayasayı Değiştirelim'. 7.
- Cumhuriyet* (25/04/1993). Bozbeyli: Cumhurbaşkanlığı Demirel'in Kurtuluşu Olur. 6.
- Cumhuriyet* (09/05/1993). CHP'de İnönü'ye Sert Tepki. 5.
- Cumhuriyet* (18/05/1993). Demirel: Ben Turgut Özal Değilim. 15.
- Cumhuriyet* (26/05/1993). Demirel'den Operasyon İzni. 4.
- Cumhuriyet* (25/03/1994). Demirel: Cumhurbaşkanlığı Protokol Makamı Değil. 19.
- Cumhuriyet* (08/05/1994). Başkanlık Sistemi Tartışılmalı. 4.
- Cumhuriyet* (30/12/1994). Demirel Fesih Yetkisi İstedi. 5.
- Cumhuriyet* (14/05/1995). Demirel Meydan Okudu. 1.
- Cumhuriyet* (12/05/1995). Demirel Referandum İstedi. 1.
- Cumhuriyet* (26/12/1995). İZTO Başkanı Demirtaş, Geçici Hükümet Önerdi: 6 Ay İçinde Yeni Seçim. 9.
- Cumhuriyet* (18/01/1996). Çiller, Özal'ın İzinde. 4.
- Cumhuriyet* (19/01/1996). Baykal: ANAYOL Formülü Zorlanmalı. 4.

- Cumhuriyet* (21/01/1996). Ufukta Seçim Görünmüyor. 4.
- Cumhuriyet* (21/09/1996). REFAHYOL'dan Umut Kesildi. 9.
- Cumhuriyet* (05/01/1997). Tayyip Erdoğan Yasa Yapma Yetkisi İstiyor. 17.
- Cumhuriyet* (17/06/1997). İhracat da Siyaset gibi Tıkandı. 7.
- Cumhuriyet* (28/09/1997). Başkanlık Sistemi Kriz Yaratır. 3.
- Cumhuriyet* (20/02/1998). Çiller: Seçim Yasası Değişmeli. 7.
- Cumhuriyet* (19/05/1998). Seçim Yeni Hükümet Çıkarmaz. 1.
- Cumhuriyet* (20/05/1998). Başkanlık İsteyen Demirel'e Destek Yok. 17.
- Cumhuriyet* (09/09/1998). Cindoruk'un Önerisine Gülünür. 7.
- Cumhuriyet* (30/12/1998). Başkanlık Taslağı Tartışılıyor. 5.
- Cumhuriyet* (25/05/1999). Demirel'in Süresi 57. Hükümete Bağlı. 4.
- Çağlayan-İçener Z (2015). Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları. *Bilig*, 75, 313-340.
- Çolak Y (2006). 1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları. *Doğu-Batı*, 38, 125-144.
- Demirkent D (2017). *Bir Devlet İki Cumhuriyet*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DTP (1999). *Seçim Bildirgesi: Bir Oy Yeter, Bu Oyun Biter*.
- DYP (1999). *1946'dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı: 1- Siyasal Hukukun Demokratikleştirilmesi*.
- Gallo E (2022). Three Varieties of Authoritarian Neoliberalism: Rule by the Experts, the People, the Leader. *Competition and Change*, 26(5), 554-574.
- Gönenç L (2008). Presidential Elements in Government. *European Constitutional Law Review*, 4(3), 488-523.
- Gültekin-Karakaş D (2009). *Hem Hasımız Hem Hısımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Güzelsarı S ve Aydın S (2010). Türkiye'de Büyük Burjuvazinin Örgütlü Yükselişi: Siyasal ve Yönetmel Süreçlerin Biçimlenmesinde TÜSİAD. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 43-68.
- Kahramankaptan Ş (1989). Demirel ile Röportaj: 'Komünist Partiye Engel Yok'. *Tempo*, 2(50), 10-16.
- Kalaycıoğlu E (2005). *Turkish Dynamics: Bridge Across Troubled Lands*. New York: Palgrave Macmillan.

Karahanoğulları Y ve Türk D (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.

Kazdağlı C (1990). Seçim Sistemi Tartışmasında Dile Getirilen İstek: Milletvekilleri ‘Parmak Makinesi Olması’. *Tempo*, 3(48), 24-25.

Oğuz Ş (2012). Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12(45), 2-17.

Özbudun E (2012). Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri. *Liberal Düşünce*, 17(68), 5-18.

Özbudun E (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Öztañ G G (2025). *Merkez’den “Uç”lara: Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sağ Siyaset (1983-2002)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Parla T (2005). *Türkiye’nin Siyasal Rejimi: 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sevinç M (2017). *Türkiye’nin Anayasa İmtihani: Cumhurbaşkanlığı – Başbakanlık Tartışması*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin E (2015). 1982 Anayasasının Hazırlanış Sürecinde Başkanlık Sistemi Tartışmaları ve Yürütmenin Güçlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 43-67.

Tanör B (1994). *İki Anayasa (1961-1982)*. İstanbul: Beta Basım Dağıtım.

Türk H B (2018). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi (01/10/1999). 1’inci Birleşim. Cilt: 13.

TÜSİAD (1997). Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri (haz. Bülent Tanör) İstanbul.

Uluşahin N (2011). Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 3(1), 29-38.